

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet - Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

**DISKURZIVNOST EKONOMIJE NA PRIMJERU
REPREZENTACIJE ZADUŽENOSTI GLOBALNOG
FINANCIJSKOG SUSTAVA**

Jakov Begić

Mentorica: dr. sc. Jasminka Lažnjak, izv. prof.

Komentor: dr. sc. Rade Kalanj, red. prof. u miru

Rujan, 2015.

SADRŽAJ

1. UVOD	3
2. POSTSTRUKTURALNE INTERVENCIJE	5
3. POSTSTRUKTURALIZAM I EKONOMIJA.....	9
3.1. Foucault, <i>governmentality</i> , neoliberalizam	10
3.2. Performativnost i ekonomska sociologija.....	12
3.2. Međunarodna politička ekonomija i negacija (globalnog) kapitala	15
4. FINANCIJSKI SUSTAV I REPREZENTACIJA ZADUŽENOSTI.....	19
4.1. Basel standardi kapitala	21
4.2. Sekuritizacija	24
4.3. Politika rizika i duga u bankaraskim praksama	27
5. ZAKLJUČAK	32
6. LITERATURA	34
7. SAŽETAK.....	44

1. UVOD

Dominantni narativi koji koriste i (ne)posredno definiraju pojam ekonomije slažu se u jednom: realnost ekonomije notorna je činjenica. Unutar disciplinarnih podjela, ekonomika u cijelosti i prevladavajući pristupi u ostatku društvenih znanosti (ponajprije onim klasičnima: političkoj ekonomiji, sociologiji, antropologiji, geografiji) konstruiraju ekonomiju kao distinktivno polje sa vlastitom unutarnjom logikom oko koje se organizira ostatak socijalne topografije. Izvan akademije, statistički modeli, formalno-pravni poredak i popularno-medijska produkcija reprezentiraju ekonomiju kao manipulabilnu strukturu, totalitet vođen djelovanjem realpolitike i ostalih aktera. Ekonomija se tako ocrtava kao da posjeduje vlastitu esenciju i racionalnost - postojanje ekonomske istine je neupitno, zadatak glasi otkriti je i pokušati njome upravljati. Nadalje, ekonomija egzistira kao materijalna infrastruktura nezavisna o interpretacijama iste te sačinjava autonoman sistem sa stabilnim granicama - ona ne ovisi o kontekstualnom i historijskom već ima oblik univerzalnosti i konstante. Ukratko, smatra se kako ekonomska dimenzija postoji kao empirijska kategorija. Iz toga slijedi da govoriti o ekonomiji i diskursu u istom kontekstu, štoviše, pokušati prokazati ekonomsku stvarnost kao diskurzivno određenu, za opisani imaginarij označava nadasve abnormalan i iracionalan čin, koji može biti shvaćen ili kao neozbiljna argumentacija ili kao jeftina provokacija.

Poststrukturalno zanimanje za procese konvencionalno kategorizirane kao dio sfere ekonomskog upravo pokazuje kako ne možemo govoriti o „pred“ ili „izvan“ diskurzivnim momentima ekonomije. Ovakav pristup očekivano nije (bio) blagonaklono primljen u disciplinama i strujama sazdanima na pozitivističkim i ekonomističkim temeljima te je (bio) nazivan, između ostalog, nesposobnim i beskorisnim (Fournier i Grey, 2000; Frankel, 1997), odmaknutim od stvarnog svijeta i čvrstih činjenica (Katzenstein i sur., 1998; Ruggie, 1998), neodgovornim i opasnim (Whittle i Spicer, 2008) i slično. Iako su autori koji se (samo)etiketiraju kao pripadnici poststrukturalne pozicije u većoj ili manjoj mjeri naviknuti na ovakvu recepciju vlastitih stajališta, etabliranost strukturalizma kod proučavanja ekonomije, bilo kroz liberalno-racionalnu, socijetalno-institucionalnu ili marksističku teoriju, znači ponešto nezavidniju perspektivu za probitak poststrukturalizma u ovo područje. Pa ipak, određeni pomak u smjeru dekonstruiranja ekonomskog napravio se ponajprije unutar međunarodne političke ekonomije, ekonomske geografije, *governmentality studies*,

critical management studies te kroz ekonomsku sociologiju. Kratkotrajna i lokalizirana, ali značajna tradicija analitičkog problematiziranja kategorije ekonomije predstavlja dobrodošao epistemološki obrat od različitih, stoljećima nataloženih oblika transhistorijskog modeliranja ekonomije.

Ovaj rad prati spomenuti teorijski kontekst te namjerava pružiti kritičku genealogiju semio-tehnološke reprezentacije zaduženosti globalnog financijskog sustava, etabliranu u post-Bretton Woods razdoblju neoliberalne *policy* konjunktura. Konkretnije, analizom različitih instrumenata i metoda validacije kreditnog rizika odnosno povezanih praksi poslovanja, nastojimo denaturalizirati i repolitizirati tehničku i tehnološku aparaturu za formiranje znanja odnosno istine o globalnom financijskom sustavu (Foucault, 1982a). Domenu financija tako interpretiramo kao diskurzivni prostor generiran i (re)artikuliran preko skupa stabiliziranih i normaliziranih mehanizama i praksi koje zajednički tvore racionalnost vladanja. Na taj način, ukazujemo na važnost performativnih, simboličkih, relacijskih, decentriranih i kontigentnih momenata u kritičkom poimanju (financijske) ekonomije odnosno pokazujemo kako kritika ekonomije ne mora nužno biti organizirana i provedena kroz matricu Kapital – klasa – ideologija.

Slijedom toga, cilj rada bi bio pokazati značaj i relevantnost poststrukturalnog pogleda na ekonomiju, kako trasiranjem sada već općih konceptualnih mjesta ovog pristupa tako i prakticiranjem ove teorijske pozicije u konkretnoj analizi zaduženosti financijskog sustava. Počinjemo obrazlažući epistemološke i ontološke reperkusije poststrukturalnih intervencija u svom generalnom opsegu, da bi se nakon toga fokusirali na poststrukturalni program u proučavanju ekonomije. Ovdje se baziramo na tri ključne discipline – *governmentality studies*, ekonomskoj sociologiji i međunarodnoj političkoj ekonomiji - od kojih je svaka izrazila relativno distinktivan oblik demontiranja kategorije ekonomije. Nakon opisa dometa i ograničenja (ovdje treba posebno naglasiti sociologiju) ovih disciplina, ulazimo u drugi dio rada koji otvara pitanja reprezentacije zaduženosti u financijskom sustavu. Ovdje problematiziramo aparaturu standardifikacije i validacije kreditnog rizika kod banaka, točnije Basel kapitalne uvjete i prakse sekuritizacije, te time ne samo da demonstriramo vrijednost i primjenjivost poststrukturalne kritike ekonomskih procesa, već i stvaramo neko novo znanja o tome što prakse, akteri i procesi koji se vežu uz financije jesu.

2. POSTSTRUKTURALNE INTERVENCIJE

Prezentirati poststrukturalizam kao koherentnu teoriju ili školu mišljenja bilo bi koliko ironično toliko i netočno iz razloga što zamagľuje oštra konceptualna neslaganja među autorima koji se vode kao glavni pripadnici pravca. Poststrukturalizam je stoga najčešće okarakteriziran kao intelektualni pokret koji utjelovľuje različite oblike kritičke prakse (Peters, 2001). Iz rodnog mjesta francuske filozofije 1960-ih godina, ovaj pokret brzo migrira i udomaćuje se u engleskom govornom području, prvotno kao struja u filozofiji i humanistici, da bi dekadama sve više prodirao u društvene znanosti. Negdje u ulozi provokacije s margine, drugdje doživľavan legitimnim teorijskim sugovornikom, poststrukturalna misao do danas, s više ili manje uspjeha, izaziva ili transformira ustaljene modernističke sisteme mišljenja. Imajući u vidu na početku spomenutu ogradu, u narednom dijelu rada obrazložit ćemo osnovnu mrežu koncepata, metoda i uvida koji se provlače kroz fluidni i raznovrsni poststrukturalni pokret.

Poststrukturalna teorija polazi od anti-esencijalističke ontologije odnosno anti-utemeljiteljske epistemologije. U ovom mjestu nalazi se ključan rez od strukturalističke tendencije (raz)otkrivanja dubinskih struktura koje organiziraju socijalni život, bilo da se radi o kulturi, ekonomiji, psihi ili jeziku. Jezik je tu od posebne važnosti jer se demontira fiksna veza između označitelja i označenog, karakteristična za Sausserovu lingvistiku (Gibson-Graham, 2000). Prema poststrukturalnom shvaćanju, veza označitelj – označeno je u beskonačnoj transformaciji i rekontekstualizaciji, izbjegavajući metafizičku stabilnost sustava. U skladu s time, ne samo da je produkcija značenja kontinuiran, nikad završen proces, već je i zatvorenost sustava, postizanje strukturalnog totaliteta, ontološki nemoguća (Derrida, 1978). Sustav ili subjekt, bilo da se radi o ekonomiji, klasi ili ženi, drugim riječima, niti konceptualno niti empirijski ne postoji – on(a) je u konstantnoj proizvodnji u relaciji sa negativnošću, „kroz represiju alternativnih pozitivizacija“ (Daly, 2004: 3). Kako ne postoji neka esencijalna datost koja bi povezivala sustav (subjekt) u kvazi-transcedentalnu univerzalnost, sustav (subjekt) egzistira jedino kao diskurzivna konstrukcija. Historijski ili kontekstualno generiran, svaki sustav ili subjekt tada inherentno mora biti shvaćen kao mjesto politike – kao moment isključivanja drugačijih značenja odnosno modova organiziranja i djelovanja.

Upravo je upućivanje na „centralnost problematike i paradoksa reprezentacije“ (Ashley, 1996) jedan od ključnih doprinosa poststrukturalizma društvenoj teoriji. Kako određeni kulturni produkti postaju normalizirani, depolitizirani i naturalizirani jest središnje pitanje interesa za poststrukturaliste. Ovdje je od najvećeg značaja fukoovski pomak sa analize ideologije prema proučavanju tehnologija istine (de Goede, 2006). Odbacuje se ideološko, i kao klasična marksistička interpretacija ideja vladajuće klase koje sakrivaju ono realno, i kao konstruktivističko shvaćanje kauzalnosti idejnog, te se orijentacija seli prema instrumentariju produkcije znanja - metodama registriranja i standardifikacije, procedurama istraživanja i aparaturi kontrole (Foucault, 1982a). Ne postoji *camera obscura* koju treba okrenuti na pravu stranu kako bi se dobila stvarna slika stvari (Marx i Engels, 1998), već kompleksni i heterogeni dispozitiv, infrastrukturna i institucionalna produkcija značenja i diskursa. Znanje je konstruirano i stabilizirano (i) putem naizgled objektivnog, apolitičnog tehničkog režima. Produkti historijskog momenta tako se počinju smatrati univerzalnim i normalnim, ograničavajući istovremeno prostor mogućeg djelovanja, govorenja, mišljenja – biti izvan diskursa znači biti lud, nastran, izvan razuma i mogućnosti poimanja (Young, 1981).

Proizvedena racionalnost istovremeno stvara i vezane subjektivitete. Akteri (ne striktno ljudi) počinju razumijevati situaciju oko sebe sukladno sa jedinstvenom logikom i jezikom (Rose i Miller, 1992), internalizirajući pritom određen vid interesa, potreba i odnosa. Ono što nam se čini kao prirodnim činom subjekta je, u stvari, historijski izvedeno. To da „naši akti nisu samo-generirani, već uvjetovani“ (Butler, 2004) znači da je svaki oblik djelovanja zapravo isključivanje alternativnih formi organiziranja socijalnog života iz prostora mogućeg; drugim riječima čin regulacije i moći. Poststrukturalizam se zato udaljuje od modernističke slike moći kao represivne akcije koja je u posjedu centralizirane instance (države, klase, naroda) i koja egzistira u jedinstvenom izvornom polju (Lemke, 2002), te konceptualizira moć kao produktivnu kategoriju, prisutnu u svakom trenutku društvenosti. Upravo je produktivnost tj. pozitivno svojstvo moći, konceptualizirano kao vladanje vladanja (Foucault, 2008) ili proizvodnja proizvođača (Hardt i Negri, 2001), centralno mjesto poststrukturalnih označitelja *governmentality* i *biopolitike* – upravljanje samim sobom i prirodom aktera je *modus operandi* (liberalnog) umijeća vladanja. U tom kontekstu, Foucaultova, danas već kulturna rečenica nastupa gotovo programatski: „Možda cilj današnjice nije otkriti

ono što jesmo, već odbiti ono što jesmo“ (Foucault, 1982a: 216). Zadatak Foucaultovog projekta genealogije jest upravo taj da svede univerzalne datosti na historijske specifičnosti.

Međutim, to „što jesmo“ ne stoji u formi realnih struktura deterministički iznad nas, već se javlja u kontinuitetu performativnih artikulacija i ponavljanja. Diskurs je konstantno performativno konstituiran kroz repeticiju pripadajućih praksi. Dugovječna dilema u društvenoj (i uže sociološkoj) teoriji između strukture i akcije (ukratko, koja prethodi kojoj), u poststrukturalnoj interpretaciji (prije svega onoj Judith Butler) je vrlo jednostavno odbačena - niti struktura kao kauzalni mehanizam niti akter kao transformativni subjekt nemaju ontološki status. Akcija je uvijek simultano omogućena i ograničena diskursom (strukturom), kao što i struktura jedino postoji kao beskonačno ponavljanje praksi (Butler, 1997). Iako je strukturu nemoguće odbaciti po želji, narativ o performativnosti omogućuje da diskurzivno polje shvatimo kao uvijek nedovršeno, otvoreno i nepredvidljivo - diskurs je uvijek ustrojen kao rezultat kontingencije i kontinuirane izvedbe te kao takav biva sazdan na vlastitoj fragilnosti. Posljedično, preko rascjepa, kontradikcija i diskontinuiteta u diskursu, aktualizira se prostor reformulacije, subverzije i transgresije etabliranog hegemonijskog poretka.

Ukratko ocrtni konceptualni program (koji to, naravno, nije) daje naznake u kojem smjeru će se poststrukturalizam organizirati na epistemološko – metodološkoj ravni. Javljajući se u formi interpretativne intervencije (Campbell, 1998), ovaj pristup u startu negira pozitivističke i postpozitivističke tendencije srednjestrujaške akademije. Odbacujući pouzdanost, istinitost, objektivnost, kumulativnost i ostala opća mjesta pozitivističkog imaginarija, odnosno ne priznajući razdvajanje konteksta otkrića i konteksta opravdanja postpozitivističke nadgradnje, poststrukturalna intervencija nastupa u ulozi svojevrzne anti-metode (Griffin, 2013). To ne znači neprisustvo metodologije kao takve već interpretiranje samog kategorijalnog aparata i stabilnih elemenata analize kao kontekstualno konstruiranih, pa samim time i inherentno problematičnih. Binarizmi svojstveni strukturalističkoj epistemologiji - materijalno/simbolično, političko/kulturno, državno/društveno, teorijsko/ praktično, i tako u nedogled - ovdje su destabilizirani pokazujući kako kategorije ne postoje same za sebe, već su uvijek u međusobnoj relaciji, interakciji i ko-determinaciji (Peterson, 2006) što čini, na koncu, samu demarkacijsku liniju suvišnom.

S druge strane, poststrukturalizam se ne može izjednačiti s konstruktivizmom (ili interpretativizmom) kako zbog sklonosti potonjeg prema reificiranju socijalnih konstrukcija (što ovu struju opasno približava realističkoj epistemologiji) tako i zbog nerijetko neutralnog, gotovo konzervativnog pristupa deskripciji konstruirane stvarnosti (Crotty, 1998; Carter, 2008). Upravo je kritika bazični element i ishodišno mjesto poststrukturalnog pokreta, međutim ne kao (neo)marksistička normativno – teleološka vizija društvenog poretka na kojoj počiva klasična (modernistička) kritička teorija, već kao permanentna kritika svega što jest (Prozorov, 2007), svakih historijskih relacija dominacije. Niti moralizmu niti prognostici nema mjesta u poststrukturalnoj kritici, što se prikladno ilustrira u riječima Foucaulta: „odbijam zauzeti stav proroka prema kojem bih govorio ljudima: evo što morate učiniti; ovo je dobro, a ovo nije“ (Foucault, 1996: 261). Poststrukturalna analiza nije niti semiologija katastrofe niti dijalektika spasa (Matković, 2013a), već traganje za radikalno kontigentnom procesualnošću povijesti. Ipak, u kontekstu između prihvaćanja nesigurnosti kao konačne premise (Knights, 1989) i imperativa kritike svih univerzalizirajućih pokušaja, dva se kvazi-normativna momenta doduše mogu iskristalizirati unutar poststrukturalnog imaginarija: tzv. liberacija (*liberation*) i radikalna demokracija. Kao dvije strane istog novčića, liberacija reprezentira odmak od emancipatornih ideala modernističkih kritičko-aktivističkih struja i programatsku orijentaciju prema oslobođenju pojedinca od svih označitelja (Hardt i Negri, 2009), dok radikalna demokracija označava prihvaćanje antagonizama kao iskonske karakteristike društvenosti što za posljedicu ima strateško pozicioniranje protiv svakog hegemonijskog ispunjavanja značenja (Laclau i Mouffe, 2001). U konačnici, poststrukturalizam ne nudi recepte i putokaze te ne nastupa kao jeftina profetizacija, već se u formi političke intervencije i subverzije suprotstavlja zatvorenosti sustava te na taj način istovremeno aktivno sudjeluje u stvaranju drugačije stvarnosti.

Prohodavši kroz temeljne ideje i pojmove u pripovijesti poststrukturalizma, u nastavku se fokusiramo na autore, smjerove, interese, doprinose i polemike koje nalazimo kod poststrukturalnog pristupa ekonomiji.

3. POSTSTRUKTURALIZAM I EKONOMIJA

Iako je primjedba kako se poststrukturalizam najmanje ustalio u polju proučavanja ekonomije relativno česta (de Goede, 2003; Staheli, 2011), ona ne znači da se poststrukturalni *gaze* prema ekonomiji ne prakticira, koliko govori o već spomenutoj jakosti raznih oblika strukturalističkih viđenja u širem dijapazonu disciplinarnih niši koje se na neki način bave ekonomijom. Korijene dekonstrukcije ekonomije nalazimo kod Foucaulta i njegove analize (neo)liberalnog principa vladanja, koja je početkom 1990-ih godina navela na institucionaliziranje postdisciplinarne struje *governmentality studies*. Paralelno s time, u ekonomskoj sociologiji francusko – britanska¹ veza pod utjecajem *latourijanske* orijentacije otvara novi put kroz tezu o performativnosti ekonomije, koja je možda i najviše traga ostavila kod studija o finansijskom sustavu. Na prijelazu stoljeća, poststrukturalna tematika prodire i zadržava se u međunarodnoj političkoj ekonomiji, gdje se, više od bilo koje druge škole, hvata u koštac sa marksističkim teoretiziranjem ekonomije. U nastavku² ćemo podrobnije opisati upravo ove tradicije jer sadržavaju relativno distinktivne, etablirane i artikulirane programe u svojim redovima, što ne znači da ostale (pod)discipline, u kojima se poststrukturalni pravac ka ekonomiji prakticira, ne zaslužuju barem častan spomen³. Važno je napomenuti kako su sve ove opcije koliko konceptualno rubne toliko i geografski lokalizirane te nemaju pretjeranu vidljivost izvan anglosaksonske akademije, pri čemu prvenstveno mislimo na kontinentalnu Europu.

---

¹ Oformljena najvećim dijelom od strane francuskih autora, ali dominantno prakticirana na britanskim sveučilištima.

² Inzistiranje na strogoj podjeli među disciplinama treba više shvatiti kao želju za shematskim pristupom kod narednog opisa poststrukturalizma u ekonomiji što, prema našem mišljenju, pridonosi većoj jasnoći nego da se navode samo autori i koncepti bez disciplinarne pozdine. U stvarnosti je situacija, dakako, znatno manje razgraničena te se isti koncepti, autori i studije nekada vode u više disciplina.

³ Prije svega to su *critical management studies* (CMS) i ekonomska geografija. CMS je recentan produkt organizacijske teorije koji se dobrim dijelom oblikovao kroz poststrukturalni ili konstruktivistički pristup, ali nije izrodio zasebni, sebi svojstveni program, već preuzima teze o performativnosti i *governmentalityu* i radi važne studije orijentirane na računovodstvene, revizorske i upravljačke prakse. Poststrukturalna opcija u ekonomskoj geografiji je više uspostavljena oko nekolicine važnih, viđenijih i raznorodnih autora (prije svega Nigel Thrift i tzv. *single writing persona* autorica Gibson i Graham) nego što ima jasno zacrtan konceptualni put.

3.1. Foucault, *governmentality*, neoliberalizam

Foucault se u kasnijim godinama svog rada bavi genealogijom liberalne odnosno neoliberalne racionalnosti razvijajući tako koncept biopolitike. Novum liberalnog načina vladanja u 18. stoljeću za Foucaulta predstavlja uspostavljanje političke ekonomije kao novog oblika režima istine. Tržište prestaje biti poljem jurisdikcije i postaje promatrano kao prirodni i spontani mehanizam (Oksala, 2013), čija racionalnost označava granice državne moći. Pojedinci se u takvoj konstelaciji počinju subjektificirati kao racionalni, isključivo interesno orijentirani poduzetnici koji slijede znanstveno dokazanu istinitost tržišta. Neoliberalizam pak, kroz historijski razvoj od njemačkih ordoliberalna do američke čikaške škole, ekstremizira ovu postavku, argumentirajući kako je čitav socijalni sistem ekonomska igra tržišnog natjecanja i poduzetništva. Ekonomski rast postaje jedina socijalna politika, kompeticija se ogleda kao osnovni poriv atomističkih pojedinaca, a svaka dimenzija pojedinačnog ili kolektivnog djelovanja je neka forma kapitala podložna ekonomskoj analizi – svatko tko prihvaća življenu stvarnost je *homo economicus* (Foucault, 2008). Ono što je ključno u Foucaultovoj argumentaciji uspostave (neo)liberalizma za našu analizu jest konceptualiziranje sfere ekonomskog – ekonomijom je nemoguće upravljati kao distinktivnim poljem već se radi o vladanju nad društvenim tijelom kroz diskurzivno konstituiranje kompetitivnog mehanizma u svakom njegovom dijelu. Štoviše, ekonomija uopće ne postoji kao zaseban dio društva sa vlastitim zakonima i dinamikom zbog čega Foucault govori o beskorisnosti ekonomike - to je disciplina bez Boga, bez totaliteta, bez centra (Foucault, 2008); polje koje ona proučava ne postoji. Foucaulta zato u klasičnoj liberalnoj metafori „nevidljiva ruka“ ne zanima ruka, već nevidljivost iste (Staheli, 2011) – ekonomija nije mehanicističko-naturalno-teleološka struktura nego uvijek predstavlja historijski sistem subjektifikacije i regulacije. Iako je Foucaultov primarni i eksplicitni istraživački cilj⁴ kod okretanje prema pitanju ekonomije, bio trasiranje (neo)liberalnog diskurzivnog prostora uz paralelnu genealogiju racionalnosti vladanja svojstvenu za modernu, posredno negiranje egzistencije ekonomiji predstavlja prvi oblik poststrukturalne intruzije u teorijske rasprave o ekonomiji.

---

⁴ U ovom kontekstu nije zgorega spomenuti izdržljivu kritiku upućenu od strane marksističkih krugova prema kojoj je Foucault u stvari predvodnik (Reitz u Staheli, 2011) odnosno simpatizer i apologet neoliberalnog zaokreta (Sarasin u Staheli, 2011; Zamora, 2014).

Governmentality studies nastaju na temeljima Foucaultove analize neoliberalne vladavine, ali im, slično kao i kod Foucaulta, osnovni interes nije toliko u artikuliranju same kategorije ekonomskog (pa samim time i ne-ekonomskog) kao konstruirane, koliko u detaljnoj deskripciji metoda upravljanja sobom (*self-governing*) i vladanja kroz slobodu izbora, karakterističnih za neoliberalnu racionalnost (Dean, 2012). Kroz prezentiranje genealogije tržišnog mehanizma u različitim sektorima društva, analize nastale u ovom programu opisuju mikro-fiziku (neoliberalne) moći i tako predstavljaju najutjecajniji oblik poststrukturalnog interesa prema neoliberalizmu (Larner, 2006). Za naše potrebe, najinteresantnije su studije o biopolitici i financijama koje istražuju, između ostalog, stvaranje neoliberalnog investicijskog subjekta „iz predgrađa“ čija akvizicija nekretnine (dakako, kreditno omogućena) nije samo potraga za domom već i želja za investicijskom prilikom, pri čemu vlasnik kuće sebe počinje smatrati odgovornim investitorom (Langley, 2007; 2008; Bryan i Rafferty, 2009). Ipak, fokusirajući se na slučajeve stvaranja neoliberalnog subjekta posredstvom programa i tehnologija vladanja, *governmentality* pristup ponekad zna patiti od suviše idealizirane vizije neoliberalizma pri čemu se neoliberalni projekt smatra uvijek uspješnim, produktivnim i, naposljetku, determinirajućim. Takav suviše generalizirani koncept neoliberalizma (Staheli, 2011) se onda javlja skoro kao normativno – univerzalizirajući moment, što približava *governmentality* studije kako strukturalnom zatvaranju historijske epohe, tako i univerzaliziranju koncepta *governmentality*. Imajući to u vidu, neki autori bliski poststrukturalnom teoretiziranju nadomještaju monolitnu, koherentnu koncepciju „neoliberalizma s velikim N“ sa terminom neoliberalizacija koji uvažava varijabilnost, kompleksnost i kontekstualnu specifičnost kod govora o neoliberalnim relacijama moći (Springer, 2012). Ovim potezom odmiče se od promatranja neoliberalizma kao totaliteta s jasnim početkom i krajem, prema dinamičnom i procesualnom shvaćanju koje osvjetljava specifične unutarnje kontigencije, kontradikcije i reartikulacija odnosno „prljavu stvarnost određenog neoliberalnog projekta“ (Larner, 2006: 207). S druge strane, prisutan je i dio autora koji neoliberalizam vide jedino kao nužnu iluziju (Castree, 2006) ili ga smatraju kaotičnim konceptom koji više služi u formi označitelja za aktivne strategije otpora nego što posjeduje istraživačku svrhu (Jessop, 2013a), kao što ima i onih koji jasno artikuliraju da „takva stvar ne postoji“ (Barnett, 2005: 8).

Ukratko, poststrukturalizam, u trenucima u kojima progovara o neoliberalizmu, pokušava analitički teren odmaknuti od marksističkih objašnjenja neoliberalizma kao ideološkog projekta pro(iz)vedenog od strane skupine elitnih aktera sa artikuliranom i koherentnom agendom (Harvey, 2005; Cox, 2002; Cahill, 2013) i fokusira se na kompleksnost, decentriranost i ambivalentnost produkcije neoliberalne racionalnosti kroz kompoziciju strategija, tehnika i tehnologija vladanja. Dakako, u podlozi svih poststrukturalnih obračunavanja s neoliberalizmom stoji primarna teza po kojoj se ovdje (ali i u svim ostalim tipovima „ekonomskog sustava“) ne radi o ekonomskoj doktrini već o političkoj racionalnosti (Brown, 2003).

3.2. Performativnost i ekonomska sociologija

Ono što je Foucault predstavljao za *governmentality* studije, za krugove ekonomske sociologije koji su iznjedrili tezu o performativnosti predstavlja Bruno Latour. Latourovo mjesto u historijatu poststrukturalizma vidimo u pokušaju ustoličenja navedenog pristupa u sociologiji; prvotno kroz sociologiju znanosti, a kasnije unutar sociološke teorije u cjelini. Smatrajući kako je sociologiji (znanosti) potreban „još jedan obrat nakon socijalnog obrata“ (Latour, 1992:272), on odbacuje dihotomiju prirodno/društveno argumentirajući kako nijedan od spomenutih realizama nije plauzibilan – stvari i procesi niti postoje u prirodi niti su, u klasičnom smislu, društveno determinirani. Naprotiv, stvarnost egzistira jedino kao rezultat povezivanje različitih vrsta aktanata u kontigentnu i heterogenu mrežnu strukturu (otud naziv teorija umreženog aktera). Iza ovih naizgled ispraznih jezičnih manevara stoji ključan moment Latourove ontologije – aktant nije nužno ljudski subjekt, već i svaki materijalni objekt. Latour tako konceptualizira tehnološku infrastrukturu kao da posjeduje agenciju i, bivajući u relacijama s ostalim materijalnim i nematerijalnim akterima, sudjeluje u konstrukciji sistema znanja. Ovo dakako ne implicira tehnološki determinizam jer nas bilo kakav narativ o determinističkim kategorijama (prirodnim, društvenim, materijalnim) vraća u stranputice strukturalističkog mišljenja po kojemu se pojave objašnjavaju prema istom logičkom obrascu – naprotiv, u mreži je sve relacijsko i nesigurno te ništa nije utemeljujuće (Law, 2008). Ono što je potrebno jest otvoriti crnu kutiju (znanstvenog) znanja (Latour, 1987) te pratiti aktere i veze između njih – unutar takvih mreža podaci postaju vidljivima, skupljaju se, organiziraju, mjere i evaluiraju

kroz jednu verziju matrice i jedan tip okvira. Posrijedi je ocrtavanje imaginarija na određen način; partikularan oblik reprezentacije, racionalnosti, logike – u konačnici, istine – se zadržava nauštrb nekog drugog. Teorije tako nisu prihvaćene jer su istinite; one su „istinite“ jer su prihvaćene (Whittle i Spicer, 2008). Iz te semiotike materijalnosti (Law, 1999) slijedi zaključak po kojemu je svaka (znanstvena) tehnologija mjesto osporavanja i isključivanja odnosno polje moći i politike – razlika između legislative i znanosti je suvišna (Latour, 2004).

Latourov poststrukturalni napad na kategoriju društvenog nije ostavio dubok trag unutar sociološke teorije⁵, ali je formirao snažne struje u sklopu dviju posebnih sociologija: već spomenutoj sociologiji znanosti i ekonomskoj sociologiji. Ekonomska sociologija doživljava revitalizaciju od 1980-ih godina objavljujući niz analiza zasnovanih na mrežnom i institucionalnom pristupu koje pokušavaju revidirati osnovne postavke neoklasične ekonomike uvođenjem općih socioloških kategorija. Za etabliranje poststrukturalnih tendencija u sklopu ove tradicije najzaslužniji je Michel Callon, Latourov dugogodišnji suradnik i koautor, koji krajem 90-ih artikulira tezu o performativnosti (Callon, 1998). Koncept performativnosti, sa počecima u Austinovoj teoriji govornog akta prema kojoj uporabom jezika peformiramo (činimo realnim) stvari poput „braka“ ili „ugovora“ (Austin, 1962), u poststrukturalnom teoretiziranju izlazi iz okvira lingvistike i sažima čitav splet diskurzivno – materijalne konstrukcije stvarnosti – u Callonovom slučaju radi se o onoj ekonomskoj. Shodno tome, pozitivistički imperativ *mainstream* ekonomske sociologije ka korekciji vječitog neprijatelja – apstraktnog, spekulativnog *homo economicusa* – realnim putanjama i karakteristikama ekonomskog djelovanja, Callon okreće na glavu argumentirajući kako „*homo economicus* postoji... On je rezultat procesa konfiguracije“ (Callon, 1998: 22). Drugim riječima, *homo economicus* je proizveden, on je konstituiran kroz performativne akte socio-tehnoloških aranžmana ekonomije. Ti aranžamani uključuju kako akademsku ekonomiku odnosno ekonomsku teoriju u užem smislu riječi, tako i razne oblike ekonomskih *inženjera* – računovođe, marketinški stručnjaci i općenito svi profesionalci unutar infrastrukture tržišta posjeduju performativnu moć (Callon, 2007). Sve ove aktivnosti, objedinjujući materijalne i nematerijalne elemente, ne pronalaze skrivene zakone i mehanizme ekonomije, niti slijede neku metafizičku trajektoriju tržišta, već konstantno performiraju i perpetuiraju određenu ekonomsku realnost

---

⁵ Barem ne u mjeri radikalnog preutemeljenja discipline kojem se Latour nadao (2005)

(racionalnog aktera, tržišnog ekvilibrija, marginalne kalkulacije i slično) pridajući joj u konačnici naturalizirani efekt. Istraživački fokus se tako treba udaljiti od koncepta istine ili ne-istine prema onom uspjeha ili neuspjeha performativnih činova ekonomske agencije (Callon, 2007). Zadatak tada postaje Latourov otvaranje crne kutije i ulazak u srž ekonomske infrastrukture gdje se kroz međusobne relacije tehnologija, pojedinaca, jednakosti, tehničkih analiza i svega ostalog, odvijaju ključni trenuci sužavanja beskonačne kompleksnosti reprezentacije na jedan nazivnik, zatvarajući na taj način svijet koji znamo kao ekonomija u unificiranu, ali inherentno partikularnu cjelinu.

Teza o performativnosti demontira ekonomiju na liniji njezine materijalno - tehnološke pojavnosti pokazujući kako su socijalno, ekonomsko i tehničko, u stvari, dijelovi istog registra (Callon, 1986). Na taj način, performativnost otvara prostor za politizaciju tehničke infrastrukture, potencijalno čak i u većoj mjeri no što je to bila Foucaultova orijentiranost na tehnologije i režime istine. Svaki objekt u mreži je fundamentalno političan, pa je spominjano otvaranje crne kutije manevar kojim ukazujemo na regulacijsku i disciplinirajuću prirodu svakog socio – tehnološkog aranžmana. Problem je što naslijeđu performativnosti u sociologiji navedeno nikada nije bila ambicija niti je uopće smatrano relevantnom tematikom koju bi trebalo artikulirati. Autori pripadnici ovog pravca preuzimaju ulogu neutralnih opisivača kontigencija u danom ekonomskom sustavu te posljedično odstranjuju bilo kakav oblik kritike iz svojih interpretacija, udaljujući se tako od početne poststrukturalne motivacije. Razlog zašto je tome tako pronalazimo u identifikaciji spomenutih autora sa (ekonomskom) sociologijom kao takvom. Sociologija, disciplina u kojoj pozitivizam doživljava svoj historijski vrhunac u društvenim znanostima, tradicionalno nastupa kao neutralna potraga za generičkim momentom društvenosti, vjerno prateći davno napravljenu, vizionarsku usporedbu s fizikom. Istinska kritička teorija, bilo da se radi o marksističkim pokušajima ili nekom obliku poststrukuturalnih intervencija, nikada nije našla svoje mjesto u sociološkom imaginariju – više ili manje utemeljena (u akciji ili strukturi) simptomatika vremena je bila i ostala osnovna intencija sociologije odnosno njezin glavni *forte*. Iz tog razloga, studije performativnosti, iako započinju uz poststrukturalni blagoslov, zakazuju u ključnom momentu kritike, te tako završavaju u karakteristično sociološkoj - mekoj, benignoj, gotovo apologetskoj - deskripciji, koja je u konačnici bliža jednom Granovetteru ili Zelizer nego, primjerice, Foucaultu ili Butler. Ako prihvatimo da performativnost „uvijek implicira određenu kritiku subjekta“ (Butler,

2010: 154), poststrukturalizam u ekonomskoj sociologiji ne razvija svoj potencijal, već se konstituira u skladu s identitetom sociologije, ostajući na razini (još jednog) narativa koji na nešto egzotičniji način pokušava benevolentno ⁶ modificirati neoklasičnu poziciju. Šteta po tome pitanju je utoliko veća znamo li da je ova tradicija veliku pažnju ⁷ posvetila financijskom sustavu (primjerice Mackenzie, 2006; Mackenzie i Pardo Guerra, 2014; Beunza i Stark, 2012; Holzer i Millo, 2005; Knorr Cetina, 2005;), pokazujući kako su tzv. visoke financije, nerijetko percepirane kao ultimativna aproksimacija neoklasičnog modela tržišta i aktera, u stvari artefakt heterogenih i performativnih elemenata tehno-znanstvenih aranžmana. Ambicija studija ovog tipa nije uznemiravanje i preispitivanje prividne stabilnosti financijskog dispozitiva, već im domet ostaje gotovo legitimirajuća, empirijska adaptacija dominantne reprezentacije financijskog sustava (de Goede, 2005) koja prečesto „diše prorijeđeni zrak profesionalaca s financijskih tržišta“ (Leyshon i Thrift, 2007: 107).

3.2. Međunarodna politička ekonomija i negacija (globalnog) kapitala

Međunarodna politička ekonomija izbija na površinu disciplinarnih podjela 1970ih godina kao spoj međunarodnih odnosa i međunarodne ekonomike, pri čemu ispunjava vakuum političke sfere karakterističan za ekonomsku znanost fokusom međunarodnih odnosa na transnacionalne oblike vladanja (Baker i sur., 2005). Dominantno vezan uz anglosaksonsku akademiju, ovakav pristup predstavlja kontrast komparativnoj političkoj ekonomiji, tradicionalno prisutnoj u kontinentalnoj Europi, koja cilja pronaći razlike i sličnosti između „inačica kapitalizama“ svojstvenih

---

⁶ Određeni kritičari Callona i ostalih pripadnika opisane škole interpretiraju bliskost s mainstream ekonomistima kroz puno prozaičniju prizmu, argumentirajući kako je glavni motiv ovog pristupa osigurati si nišu u eri komercijaliziranog sveučilišta i privatizirane znanosti (Mirowski i Nik-khah, 2007) odnosno „zgrabiti komad konzalting torte“ (Fuller u Barron, 2003: 87). Ovakvu eksplanaciju baziranu na interesima smatramo suviše pojednostavljenom, iako je ovakva vrste kritike (bolje rečeno optužbe) i više nego osvježavajuća za poslovično suhoparan i formalan akademski kontekst.

⁷ Indikativno ili ne, treba napomenuti kako se studije nastale po Latour/Callon programu nerijetko znaju baviti potpuno efemernim i opskurnim slučajevima u kojima se *dogadja* performativnost što navodi na kritičke opaske poput ove, koju ćemo zbog efektnosti ostaviti u izvornom obliku: „No one would bat an eyelash at a book entitled The Social Construction of the Federal Reserve Bank, but most people would still get flustered when confronted with a book about the social construction of, say, the quark.“ (Mirowski i Nik-khah, 2007: 193). U tom kontekstu, škola koja proučava finacijski sustav i njegovu kompleksnost je dobrodošla iznimka nakon svih onih analiziranja performativnosti u tržištima riba po norveškim fjordovima (Holm, 2007), tržištu jagoda u francuskim ruralnim provincijama (Garcia-Parpet, 2007) ili njemačkim vinskim tržištima (Diaz-Bone, 2013).

nacionalnim ili regionalnim geografsko-kulturološkim sustavima (pri čemu se onda produciraju dihotomije poput „sjever – jug“, „liberalna – koordinirana“ ekonomija i slično) (Jabko, 2009; Bruff i Ebenau, 2014). Pažnja na međunarodnu sferu pokazuje kako nacionalno – regionalni okvir predstavlja analitički anakronizam u eri povezivanja država u kontinentalne i transkontinentalne saveze i organizacije te da je jedina relevantna politička ekonomija koju treba analizirati ona globalna. Ovisno o teorijskoj poziciji, studije se dominantno koncentriraju na strukturalnu moć država; konflikt između raznih oblika globalnih, racionalnih, interesno orijentiranih aktera; međunarodne epistemičke zajednice i njihove idejne sustave; ili pak snagu transnacionalnog kapitala i vezani klasni sukob.

U sklopu međunarodne političke ekonomije formirala se i značajna poststrukturalna struja koja, međutim, ne polazi od jednog konceptualnog programa kao prethodno obrađene tradicije, već sadrži raznovrsne elemente poststrukturalnog teoretiziranja. Ipak, razlog zbog kojeg ovdje pobliže opisujemo ovaj pristup predstavlja tradicija direktnog obračuna s materijalizmom marksističke političke ekonomije, koja se ustalila kao dominantan interes, pa možda i ključni doprinos ove struje⁸. Na toj liniji, Laclau i Mouffe, čiji je rad najizravniji, pa samim time vjerojatno i najutjecajniji poststrukturalni napad na marksistički historijski materijalizam, prirodno služe kao bazična referenca za naslijeđe poststrukturalizma u ovoj disciplini. Njihova relativizacija ekonomije polazi od negacije klasnog sukoba kao primarnog socijalnog konflikta – „ne postoji ništa u ideji ekstrakcije dodane vrijednosti od strane kapitalista što je doista antagonistično prema proizvođačima shvaćenima jednostavno kao prodavačima radne snage“ (Laclau i Mouffe, 1987: 103). Prema tome, nikakav identitet ne izvire iz puke pozicije aktera u proizvodnom procesu, naročito ne onaj kojem bi se pripisala pokretačka snaga povijesti – „klasna borba je samo još jedna vrsta politike identiteta“ (Laclau, 2007: 202). Klasa i njezina strukturalnost su poništene: „u statusu rada i radništva nema ništa što je suštinski antikapitalističko“ (Laclau, 2007: 202). Kroz ovakav potez, ne samo da se rekonceptualizira perspektiva otpora protiv kapitalističke logike već se ekonomiji oduzima bilo kakvo esencijalno, pred-diskurzivno ili izvan-političko svojstvo. Iako su Laclau i Mouffe dekonstruirali ekonomiju većinski kroz donju stranu opreke kapital/radništvo, jasno je da njezino odbacivanje destabilizira i

---

⁸ Ovakvo pozicioniranje je navelo neke autore na kontroverzne, ali ne deplasirane komentare prema kojima je marksizam Drugost za poststrukturalno mišljenje u međunarodnoj političkoj ekonomiji (Laffey, 2000)

univerzalnost kapitala. Upravo je to jedan od zadataka poststrukturalizma u međunarodnoj političkoj ekonomiji koji pokazuje kako kapital ne može biti uzet kao ne-problematična empirijska početna točka (de Goede, 2003) jer jednostavno ne postoji kao koherentan, singularan centar moći iza kapitalističke logike. U kontekstu internacionalne ekonomske razine, marksističko strukturalno-mehanicističko ocrtavanje globalnog kapitala, prema kojem (u najvulgarnijoj verziji) pad profitnih stopa ima kauzalni efekt u relaciji sa svim prijašnjim, sadašnjim i budućim promjenama kroz koje prolazi globalna politička ekonomija, podrazumijeva transhistorijsku pravocrtost kapitala i postojanje *a priori* interesa oko kojih se organizira društvena nadgradnja. Paralelno s prethodnim citatom Laclau i Mouffe, samo mjesto u hijerarhiji (kvazi)proizvodnog odnosa ne garantira unaprijed određen identitet, interese i racionalnost. Poststrukturalna politička ekonomija upravo pokazuje kako „snaga kapitala“ ne postoji kao motor globalne ekonomije i univerzalni eksploatacijski mehanizam, već se jedina eksploatacija odvija kroz diskretne, kontigentne i relacijske momente historijske konstrukcije interesa, subjekata i racionalnosti preko kojih se onda posljedično gradi hegemonijski poredak. Isto tako, pojedinci (*mase*) nisu manipulabilni, inertni i pasivni recipijenti ideologija odozgo koje prikrivaju materijalne interese imperijalističke vladajuće klase (Gill, 1995; Jessop i Sum, 2006) – naprotiv, sustav značenja se etablira kroz svakodnevne mikro-politike identiteta u kojima odnos i status podčinjenosti nije nikada strukturalan i kauzalan nego uvijek zamršen, ambivalentan pa i kontradiktoran (Amoore, 2006; Aitken, 2006). Po toj liniji, globalna ekonomija ne egzistira negdje daleko od nas, u formi svjetskog poretka (Cox, 1987) izgrađenog od strane autonomnih, predatorskih sila; naprotiv, ona se uvijek javlja, konstituira i omogućuje kroz našu svakodnevnu egzistenciju, povezujući lokalno i globalno u međusobno restrukturirajući, nikad odvojivi koloplet diskurzivnih praksi (Langley, 2005).

Poststrukturalni zaokret u međunarodnoj političkoj ekonomiji, od svojih ne tako davnih početaka nastoji pružiti alternativni pravac za kritiku globalne ekonomije koja se dominantno zadržava u slijepim ulicama⁹ marksističke teorije. Narativ o globalnom

---

⁹ Jasno je kako marksizam (kako u međunarodnoj političkoj ekonomiji tako i, naravno, općenito) ne treba ne-diferencirano shvaćati (Germain, 2007). Vezano za internacionalnu sferu, neo-gramscijanska linija, koja, pojednostavljeno, izmješta Gramscijev kategorijalni aparat iz okvira nacionalne države prema transnacionalnim tokovima, izrodila je važne studije o novom konstitucionalizmu (Gill, 1995), transnacionalnoj hegemoniji (Davies, 1999), integralnom svjetskom ekonomskom poretku (Sum, 2011), ekonomskim imaginarijima (Jessop, 2013b) i slično. Iako ovakvi pristupi daju veću autonomiju političko

kapitalizmu kao gigantskom, sveprisutnom, prožimajućem sistemu ne samo da je analitički dubiozan već je i kontraproduktivan u vidu strategija otpora: „ako zamišljamo da je kapitalizam u toj mjeri utvrđen i jak, neizbježno stojimo u strahopoštovanju pred njim, imobilizirani naizgled nesavladivim zadatkom transformacije tog 'sistema'“ (Walters, 1999: 317). Radikalna ili istinska promjena protiv toliko etabliranog sustava se tako uvijek čini nemogućom, nezamislivom, dijelom utopijskog razmišljanja. Poststrukturalna intervencija prokazuje globalni kapitalizam kao heterogenu, parcijalnu, diskontinuiranu pojavu koja se javlja kako u performativnim praksama svakodnevnog života tako i kroz nestabilnu kontigenciju različitih elemenata na globalnoj razini. Takvo decentriranje kapitalizma za posljedicu ima lokaliziranje i fragmentiranje mogućnosti drugačijeg kreiranja društvene organizacije, čineći istodobno kapitalizam *manjim* i ranjivijim odnosno promjenu lakše zamislivom i izvedivom. Za kraj treba napomenuti kako rasprave između marksizma i poststrukturalizma u političkoj ekonomiji nekad znaju postati same sebi svrha, što u konačnici paralizira kritičku misao i ograničava njen doseg. Iz tog razloga, završavamo primjedbom (doduše, često upućenom u prazno) prema kojoj se „možemo ne slagati oko statusa i karaktera moderniteta, a opet se naći 'udruženima' u politici otpora“ (Butler, 2004: 48).

– ideološkoj dimenziji no što je to slučaj za *tvrđe* verzije marksističke teorije (primjerice, Harvey, 2005), oni i dalje pretpostavljaju realnost odnosno izvan-diskurzivnost ekonomije, ostajući tako u slijepim ulicama materijalizma.

4. FINANCIJSKI SUSTAV I REPREZENTACIJA ZADUŽENOSTI

Dijapazonom *mainstream* kritičkih, analitičkih interpretacija djelovanja unutar financijskog sustava dominiraju tri karakterizacije: interesi, deregulacija, politikanstvo. Prvo, akteri djeluju kao racionalno/klasno određeni subjekti koji, više no i u kojem drugom dijelu ekonomije ili tržišta, slijede suštinski prisutne interese za optimizacijom alokacije kapitala i maksimizacijom profita. Drugo, u temelju procesa kroz koje financijski sustav prolazi u posljednja četiri desetljeća stoji potez deregulacije tržišnih aktivnosti koji sa javlja kao dio šire neoliberalne strategije, nadomještajući na taj način intervencionistički imperativ državne i naddržavne kontrole financija i novca, karakterističan za poslijeratno razdoblje. Treće, regulatorno-legislativni okvir financijskog sustava (ili ono što je od njega ostalo) stvara se iza zatvorenih vrata, u maniri grčkog Olimpa izoliran od šire javnosti (Nesvetailova, 2014) te je pod snažnim utjecajem moćnih interesnih grupacija, čije lobiranje nerijetko dovodi do onoga što se naziva „*regulatory capture*“¹⁰. U pozadini ovih opservacija stoji strogo kategorijalno odvajanje između „realne“, produktivne ekonomije – sfere sa predvidivim odnosima između proizvodnje, distribucije i potrošnje, koja producira stvarnu vrijednost – i neproduktivnog, špekulativnog, nesigurnog svijeta financijske ekonomije (Hertz i Leins, 2012). Dodamo li ovome još i popularno kulturnu reprezentaciju financijskog sustava (tj. njegovog Wall Street dijela) kao testosteronsko-kokainski nabijenog habitata, kritički sud o financijskim praksama može biti zaokružen: radi se o pohlepnom, neodgovornom, nemoralnom, gotovo maničnom ulaganju fiktivnog kapitala u globalnom *casinu*¹¹, čija su pravila nepostojeća ili tajna, a svrha za korist običnog puka nadasve upitna. Slom iz 2007/2008. godine, koji je vremenom postao uokviren kao „globalna financijska kriza“¹², ne samo da je produbio ove narative, već je i kod dobrog

---

¹⁰ Kao jedan od uobičajenih interpretativnih okvira političkih znanosti, ovaj pojam označava situaciju u kojoj formalna regulacija (preko državnih agencija) neke sfere biva „uhvaćena“ od strane interesne grupe (najčešće dominirajuće u području koje se nastoji regulirati) te počinje slijediti specijalne ili partikularne interese navedene grupe (Baker, 2010).

¹¹ Metaforu s kockarnicom prva izriče pionirka međunarodne političke ekonomije, Susan Strange, pri čemu napominje kako su bankari, „nekad shvaćeni kao staloženi i trezveni ljudi, ozbiljnog lica i odjeveni u konzervativno crno odijelo, poznati po oprezu i pažljivom čuvanju klijentovog novca“, postali „kockari u kockarnici, koji gledaju srebrnu lopticu na ruletu i stavljaju 'čipove' na crveno ili crno“ (Strange, 1986: 1 – 2)

¹² Opreza s ovim označiteljem nikad dovoljno. S jedne strane, tu je bazična, historiografsko-empirijska opservacija prema kojoj tobožnja globalnost krize zamagljuje stvarni geografski raspon u kojem se kriza dogodila (kao adekvatnu ilustraciju prilažemo interaktivnu mapu Financial Timesa <http://im.ft->

dijela javnosti koja pretendira nekom obliku kritike, jednosmjerno pozicionirao neoliberalne financije kao korijen i uzrok svakog zla, izostavljajući kompleksnost konstituiranja suvremenog financijskog sustava kao i njegove šire sistemske (u ovom ili onom smislu) implikacije (Henwood, 2012; Langley i Leyshon, 2012). Ovome je blizak i poziv na promjenu koji se većinski organizira oko re-regulacije (restrikcije veličine i aktivnosti financijskih institucija) kako bi se ograničio utjecaj apokaliptičnog financijskog sustava i spriječilo njegovo buduće implodiranje, uz poslovično prisutnu želju za jačanjem *realne* ekonomije (Jessop, 2013c). Financije se tako karakteriziraju kao mračna sila današnjeg ekonomskog sustava koja u iracionalnoj potrazi za ekstra-profitom kolonijalizira i isisava svaki segment društva, a čije kolabiranje moraju plaćati svi pripadnici društva.

Ovakve koncepcije suviše simplificiraju ono što je posrijedi po pitanju suvremenog financijskog sustava, postavljajući formalnu (de)regulaciju i inherentne interese aktera na pijedestal eksplanatornih tendencija. Kroz analizu semio-tehnološke reprezentacije zaduženosti kod banaka, pokazat ćemo kako financijski sustav nije autonoman, koherentan akter kojem je deregulacija dopustila da maksimizira svoju iskonsku datost; naprotiv, to je samo još jedan od diskurzivno oblikovanih prostora složen kao agregat heterogenih tokova i mehanizama koji stabiliziraju neka značenja i prakse nauštrb isključivanja drugih. U nastavku ćemo pružiti kratki pregled Basel regulacije kapitala i procesa sekuritizacije koji ne predstavljaju samo puke historiografske crtice u povijesti bankarskih praksi već čine ključne diskurzivne događaje (Foucault, 1982b) koji zajednički konstituiraju post-Bretton Woods shvaćanje zaduženosti bankarskog odnosno šire financijskog sustava. Ovakav pristup ne znači otkrivanje nekih novih tajni ili skrivenih događanja, već drugačije čitanje historijata suvremenog bankarskog sustava, od kasnih 1970-ih pa nadalje. Dakako, osvjetljavajući implicitnu politiku u svakoj naizgled tehničkoj aparaturi koja upravlja bankarskim praksama i stvarajući neko novo znanje o tome što financije jesu, jasno je da je ovakav pristup i forma kritike (Bay i Schinckus, 2012).

---

static.com/content/images/cc2eb1e8-77fb-11dc-8e4c-0000779fd2ac.swf). Na semiotičko-diskurzivnoj razini pak, može se argumentirati kako „globalnost“ univerzalizira partikularan režim poslovanja; „financijska“ svodi događaje na jedan kauzalni mehanizam, izostavljajući kontigentnost i premreženost ostalih mehanizama; „kriza“ označava financijske prakse i imovinu kao da posjeduju neku unutarnju, realnu vrijednost koja se onda našla u krizi (Jessop, 2013c; Poon, 2012).

4.1. Basel standardi kapitala

Na fundamentalnoj razini, „kapital“ u bankama označava dio sredstava ili imovine koji u konačnici ne mora biti isplaćen kreditorima (Jablecki i Machaj, 2008). Prema tome, do kapitala se primarno dolazi izdavanjem dionica ili zadržavanjem dijela ostvarenih prihoda. Kao takav, ovaj dio bankarske bilance predstavlja osnovnu sposobnost apsorbiranja neočekivanih¹³ gubitaka na investicijama u koje se ulazi sa nekom formom posuđenog novca (dakle, sredstvima koja nisu dio kapitala). Iz ovoga je jasno zbog čega se kapital tradicionalno smatra(o) jednim od glavnih instrumenata za osiguranje stabilnosti bankarskog sektora, pa samim time i financijskog sustava u cijelosti (Howarth i Quaglia, 2013). Regulacija bankarstva većinski se organizira upravo oko minimalne razine kapitala koju su banke primorane imati, a iskazuje se, mjeri i vrednuje kroz omjer između kapitala i totaliteta imovine odnosno obveza pojedine banke. U tom pogledu, kroz regulaciju ključne mjere kapitala posljedično se ograničava (ili više omogućuje) ukupna zaduženost u koju banka može ući.

Do 1980-ih godina, regulatorno nadziranje kapitala se formiralo po fiksnom modelu kapitalnih kontrola, s određenjem jedinstvenog minimuma kapitala koji banka mora posjedovati, da bi se od tada, prvotno kroz centralnu banku Velike Britanije, počele primjenjivati tzv. rizične opterećene (*risk weighted*) kapitalne mjere (Kapstein, 1989). Radi se o nekoj vrsti pondera iza kojeg je (službena) centralna zamisao potreba za diferenciranjem između banaka i njihovih ulaganja – banke se razlikuju u razini rizika u koji ulaze, te je nepravедno (i ne kompetitivno) primorati banke sa relativno nisko-rizičnim portfeljom da imaju identične kapitalne zahtjeve kao i one čije su operacije rizičnije (Caprio, 2013). Ovakvo mjerenje kapitala bilo je predviđeno za jedinicu imovine, što znači da nije promatralo portfelj (i pridruženu rizičnost) kao cjelinu. Od prvog dijela 1980-ih godina ta svojevrsna zavisnost o riziku postaje norma za većinu regulatornih tijela (u početku još uvijek uže vezanih za nacionalne države), da bi krajem istog desetljeća činila i temelj onoga što će kasnije postati općim mjestom post-Bretton Woods financijskog svijeta – radi se o *Basel Committee on Banking Supervision* ili, neformalno, Basel komitet.

---

¹³ Kod pojma „neočekivani“ ne radi se samo o pukoj terminološkoj opasci; poslovna izvješća obično traže od banaka da obračunavaju očekivani gubitak (prosječni gubitak u danom portfelju) u svojim knjigama; kapital je, u suprotnosti, obrana od neočekivanih gubitaka, odnosno vid sistemske kategorije (Jablecki i Machaj, 2008)

Basel je dio hibridnog privatno-javnog regulatornog tijela/banke *Bank for International Settlement* (BIS) koja povezuje nacionalne centralne banke u nad-državnu suradnju, zbog čega je znala biti karikirano zvana kao „banka centralnih bankara“ (Ozgercin, 2012; Nesvetailova i Palan, 2010). Funkcionirajući kroz sistem dobrovoljnog članstva, BIS uključuje samo 60 država članica, ali povezuje sve globalno značajne centralne banke, *de facto* stvarajući ultimativnu strukturu bankarske regulacije u svijetu. Rad BIS-a je strukturiran preko različitih komiteta koji okupljaju centralne banke iz G-10 država, pri čemu prije spomenuti ¹⁴ predstavlja perjanicu ove organizacije odnosno njezino ključno i najutjecajnije mjesto. Basel komitet je osnovan 1974. godine nakon rušenja Bretton Woods-a, zamišljen kao forum na kojem će se raspravljati o aktualnim temama bankarske supervizije i mogućnostima optimiziranja financijske stabilnosti (BIS, 2014). Do 1988. međutim, Basel se udaljuje od folkloru multilateralne politike i postaje najvažniji mod regulacije banaka i međunarodnih financija od odbacivanja Bretton Woodsa (Vestergaard i Hojland, 2011). Te godine donosi se prva verzija standarda, tzv. Basel 1, koji određuju potrebnu razinu kapitala (baziranih na spomenutoj rizičnoj otežanosti), nastojeći odmaknuti regulaciju od nacionalnih okvira (pri čemu bi se, između ostalog, izbjegao problem regulatorne arbitraže) i izjednačiti „pravila igre“, sve s ciljem kako bi bankarski sustav bio što sigurniji. Do početka 1990-ih godina, nije postojalo veće bankovno tržište koje nije prihvatilo uvjete Basela (Porter, 2014). Izmješajući nacionalne države izvan direktnog utjecaja, Basel 1 se tako javlja kao novi put transnacionalnog vladanja kapitalom u vremenu kada su direktne kapitalne kontrole odavno postale dijelom ropotarnice povijesti.

Ponder rizika u Baselu 1 bio je dizajniran na slijedeći način: kategorija bez rizika je pridodana zlatu, gotovom novcu i obveznicama izdanim od strane OECD država; 20-postotni rizik vezao se za vrijednosne papire utemeljene na aktivima (*asset backed securities*) koji su ocijenjeni sa najboljim rejtingom (trostruko i dvostruko A) od strane rejting agencija; 50-postotni rizik bio je dan hipotekarnim zajmovima i obveznicama izdanim od lokalnih vlada; 100-postotni rizikom označavale su se korporativne obveznice i obveznice izdane od strane ne-OECD vlada. Međunarodne banke morale su držati kapital u omjeru 8 posto u odnosu sa rizično otežanom imovinom. Pojednostavljeno, recimo da je neka banka ušla u akviziciju obveznice od strane lokalne

---

¹⁴ Cijeli BIS je smješten u Baselu, Švicarskoj pa otuda i ime za ovaj i ostale komitete.

vlade u vrijednosti 160 dolara. Prema tome, vrijednost rizično otežane obveznice iznosila bi 80 dolara (jer je, prema kriterijima, potreban 50-postotni rizik); kapital u Baselovom mjerenju bi tada trebao biti 10 dolara odnosno 8 posto od 80 (Jablecki i Machaj, 2008).

Nije dugo trebalo za opaske sa raznih strana¹⁵ o tome kako Basel 1 suviše široko i jedinstveno promatra bankarski sustav, bivajući istovremeno previše rigidan za regulatore i skup za banke (Wood, 2005; Porter, 2003). Isto tako, Basel 1 se kritiziralo i zbog toga što u vidu ima samo kreditni rizik, dok je tržišni rizik zanemaren¹⁶. Krajem 1990-ih godina ovakvi komentari, ali i izbijanje istočno azijske krize, nagnale su BIS na evaluaciju modela determinacije rizika kod produkcije potrebnog udjela kapitala. Kao ključna promjena javlja se praksa znana kao *value at risk* (VaR), koja prvo dolazi u vidu amandmana na postojeći sporazum (odnosno kao dodataka tržišnog rizika koji je imao mogućnost izračuna putem ove metode), da bi kasnije postala kamen temeljac novom okviru regulacije zahtjeva kapitala, tzv. Basel 2. VaR je tzv. unutarnja procjena rizika, što znači da ne koristi standardizirani model (kao što je slučaj se prethodno opisanim Baselom 1) već ima formu matematičkog modeliranja koje svaki entitet (u ovom slučaju banka) radi za sebe. Radi se o procjeni najvećeg mogućeg gubitka u vrijednosti portfelja vrijednosnog papira, kroz fiksni vremenski interval sa specifičnom razinom statističke pouzdanosti (Crotty, 2009). VaR koristi historijske podatke (vremenski period iz kojeg se podaci mogu preuzimati nije određen) i pretpostavlja da su cijene vrijednosnih papira generirane kroz normalnu distribuciju. Modeliranjem se producira jedinstven broj izveden u dolarima koji prenosi koliki maksimalni gubitak (izražen uz 95 ili 99 postotnu vjerojatnost) će se dogoditi za određeni portfelj, firmu ili nešto treće: ako je ta vrijednost primjerice 10 milijuna dolara, to znači da će maksimalni kratkoročni gubitak biti 10 milijuna dolara, pod pretpostavkom da su tržišne fluktuacije u granicama statističke normalnosti (Vestergaard i Hojland, 2011). Upravo je ta mogućnost reprezentacije rizika kroz jedinstvenu vrijednost bila jedan od faktora koji je privlačio kako banke tako i regulatore prema VaR metodi (Nocera, 2009). S druge strane, treba imati na umu i procjenu prema kojoj korištenje VaR pristupa stremi sniziti udjel

---

¹⁵ Između ostalog i od strane ozloglašenog *Institute for International Finance*, oformljenog u 1980-ima kao asocijacija 40 vodećih svjetskih banaka, koji se tokom vremena profilirao u glavnu NGO/*think tank* bankarsku polugu, okupljajući preko 350 članica (banki) (Underhill i Zhang, 2008)

¹⁶ Kreditni rizik predstavlja opasnost od *default*-a stranke na sklopljenom ugovoru; tržišni rizik se tiče fluktuacije u cijenama (Gill, 1995). Kreditni rizik je prema tome teže izraziti jer ovisi o vanjskom sistemu validacije (primjerice rejtinzi), izvan tržišne logike određivanja cijene.

regulatornog kapitala i smanjiti troškove zaduživanja u odnosu na one koji koriste standardizirani model, i do 25 posto u ponekim slučajevima (BC, 2006). Basel komitet je učinio presedan kroz ponuđivanje bankama na izbor hoće li koristiti interne VaR modele ili standardni BIS model. VaR se tako brzo širi po bankarskom sustavu¹⁷, da bi ga 2004. godine Basel 2 omogućio i kao opciju za određivanje kreditnog rizika. U toj konstelaciji, banka, koja bi se odlučila na interne modele, bi svoj osnovni rizik poslovanja izračunavala putem matematičko-statističkog produkcije bazirane na kontinuumu Gaussove krivulje. Ako je Basel 1 otišao onkraj nacionalnih regulacija putem sveopće standardizacije, Basel 2 (odnosno njegov ključni dio VaR modela) je institucionalizirao samo-regulaciju baziranu na kompleksnoj matematičkoj operaciji kao daljnji mod regulacije globalnog kapitala.

4.2. Sekuritizacija

Sekuritizacija je praksa u kojoj se razni oblici fiksnog toka novca (dugovanja, materijalna investicije poput nekretnina i sl.) sastavljaju u skup vrijednosnica (otud i ime) i prodaju, putem posrednika, trećoj strani koja potom polaže pravo na dotok novca vezan uz inicijalno potraživanje (dug plus kamate primjerice). Prve naznake sekuritizacije sežu još iz 18. stoljeća, ali iole formaliziran razvoj počinje od 1930-ih godina u Sjedinjenim Američkim Državama kada su formirane državne agencije poput *Federal National Mortgage Association* (tzv. Fannie Mae) i *Federal Home Loan Mortgage Corporation* (tzv. Freddie Mac) u nastojanju da se pojača tok hipotekarnog novca. One su kupovale hipoteke od strane *Federal Housing Administration*, skupljale ih zajedno i prodavale dalje. Ovo je povećalo ponudu novca za kreditiranje i posljedično sudjelovalo u širenju vlasništva nad nekretninama među američkim građanima (Leyshon i Thrift, 2007). Ovakva praksa otvorila je put za daljnje etabliranje sekuritizacije čija striktno komercijalna upotreba počinje od 1980-ih godina te se u posljednja tri desetljeća sekuritizacija javlja gotovo kao *trademark* globalnog financijskog sustava poslije Breton Woodsa (Leyshon i Thrift, 2007).

Iako karakteristična za širok spektar institucija i tipova potraživanja, osnovni

---

¹⁷ O ovome svjedoči i pomalo bizarna situacija u kojoj su konzalting firme požurile prodati VaR modele i tehničku pomoć za njihovu implementaciju državama sa manjim dohodkom, čak im i nudeći da modeliranje izvode s američkim podacima ako svoje nemaju! (Caprio, 2013)

entiteti koji prakticiraju sekuritizaciju su banke. Ovome je među ostalome kumovao i Basel, čiji su zahtjevi za držanjem kapitala navodile banke da se rješavaju vrijednosnih papira koji su rizično otežani (Nesvetailova, 2014; Major, 2012; Jablecki i Machaj, 2008) . Ako bi banka skupila u tzv. bazen ili fond (*pool*) imovinu poput hipoteka¹⁸ i prodala je investitorima, time bi otpustila jedan dio svoje bilance (rizično otežan) i, prema Baselovim kriterijima, dozvolila si manju stopu kapitala (te samim time i bolju mogućnost zaduživanja). Izvan užeg konteksta Baselovih regulativa, sekuritizacija za banku znači novi i potencijalno povoljniji izvor financiranja, moguće bolju perspektivu kod budućeg zaduživanja¹⁹ te eksternaliziranje dijela kreditnog rizika. Pitanje rizika je posebno bitno jer logika sekuritizacije počiva na premisi prema kojoj diverzificirani skup imovine – recimo, različiti razredi hipoteka, iz različitih regija i država, ili čak kombinacija raznovrsnih vrsta potraživanja – smanjuju opasnost od tzv. idiosinkratskog rizika (Roberts i Jones, 2009). Ne samo to, već je moguće svojevrsno „poboljšanje kredita“ pri čemu se rizičnija imovina spaja sa drugim vrstama kredita i tako u konačnici dovodi do boljeg pozicioniranja nego što je to inicijalno bio slučaj. Originalni potražitelj hipoteke i njegova/njezina ocjena rizika u ovakvoj praksi praktički nestaju kroz složeno agregiranje i otkrivanje nove realnosti rizika u priloženom skupu vrijednosnica (Willke, 2011). Primjer CDO-a (*Collateralised Debt Obligation*), osnovnog modela bankarske sekuritizacija, ilustrira ovaj proces manipulacije rizika koji se po kuloarima financijskih tržišta znao nazivati magijom (Crotty, 2009). Nekoliko tisuća, primjerice, hipoteka ulazi u jednu sekuritiziranu vrijednosnicu, a čak i do 150 takvih vrijednosnica je složeno u jedan CDO – prema tome, slično kao i kod VaR-a, potrebno je neviđeno kompleksno modeliranje kako bi se vrijednost takvog financijskog instrumenta producirala (Crotty, 2009)²⁰. Pri ovome, ključne su varijable poput *loan to value* omjera, stope *defaulta* i korelacije *defaulta* koje se testiraju u odnosu na hipotetske scenarije i povijesne podatke kako bi se verificirala pretpostavka modela – preko takvih mjerenja, dolazi se do nove, najoptimalnije vrijednosti rizika te se na temelju toga formiraju uvjeti prodaje ovih instrumenata investitorima (Roberts, 2009). Ovim postupkom se tzv. *sub-prime* krediti potencijalno mogu transformirati u *prime*

---

¹⁸ Najčešće segment koji banke sekuritiziraju su hipotekarni krediti, a slijede ih automobilske krediti, dug sa kreditnih kartica, studentski krediti i slično (Acharya and Richardson 2009) .

¹⁹ Ako kompanija sa rejtingom primjerice BB, sekuritizira imovinu čiji rejting postiže AAA (najviše moguće), potencijalno se kod budućeg zaduživanja cijela kompanija može voditi kao AAA razred rizika (Sabarwall, 2006)

²⁰ Prema istom autoru, jakom računalu treba i do nekoliko dana da determinira vrijednost, što samo po sebi dovoljno govori o razini matematičke operacije.

etiketu, gubeći prethodno determiniranu vrijednosnu kategoriju i kroz novi proces matematičko – tehničke operacije, dobijajući novu. Imajući u vidu da su se prakticirali i slučajevi CDO2 i CDO3 – odnosno CDO-i CDO-a – jasno je zašto su pojedinci uključeni u konkretne procese na tržištu ovaj proces jedino mogli interpretirati kao nešto nadnaravno (Roberts i Jones, 2009).

Prakse CDO instrumenata doživljavaju svoju eksploziju između 2003. i 2007. godine, te ih se često dovodi u vezu sa slomom finansijskih tržišta koji je uslijedio (Roberts i Jones, 2009, Kraus, 2011). Zbog prosljeđivanja kreditnog rizika izvan bilance inicijalnog davatelja kredita, kraj nekretninskog *booma* u SAD-u i posljedični *defaulti* nisu uzrokovali probleme samo nekolicini komercijalnih banaka koje su ugovorile kredite, već su konzekvence osjetili svi koji su u nekom trenutku bili u doticaju s problematičnim vrijednosnicama. Kada je likvidnost presušila i cijene kolabirale, za CDO-e je teško bilo naći kupca uopće ili pod uvjetom da se ne ulazi u ogroman gubitak – prema procjenama, do početka 2009., godinu i pol dana nakon prvih naznaka neočekivano velikih gubitaka u sistemu, skoro polovica CDO-a ikada izdanih je doživjela *default* (Crotty, 2009).²¹ Sekuritizirani proizvodi, od kojih je dobar dio znao biti vrednovan u rejting rangui američkih državnih obveznica, najpouzdanijeg kreditnog potraživanja na svijetu, rapidno su izgubili svoju auru sigurne opcije ulaganja nastale putem matematičkog otkrivanja i kombiniranja kreditnog rizika - krahiranje finansijskih tržišta tako je pokazalo inherentnu fragilnost ovakvih vrsta instrumenata. Međutim, onkraj više ili manje kauzalnih relacija koje se interpretiraju u odnosu između sekuritizacije i finansijskog sloma, proces rastrančivanja i prodavanja kreditnog rizika pokazuje, između ostalog, promjenu logike bankarskog poslovanja koja se dogodila u posljednja tri desetljeća, s posebnim naglaskom na razdoblje 2000-tih godina. Odmak od prijašnjeg tzv. *originate to hold* modela prema sekuritiziranom tzv. *originate to distribute* modelu označava radikalni pomak u ideji i ulozi banaka kao posrednika (*intermediation*) – umjesto posredovanja između depozitora i zajmoprimaca što je karakteriziralo bankarstvo do ne tako davne prošlosti, banke sada postaju poveznica između investitora i zajmoprimaca (Acharya and Richardson 2009). Navedeno predstavlja modifikaciju tradicionalnog odnosa između vjerovnika i zajmoprimca koji

---

²¹ Ovo ne čudi jer samo 4-postotni gubitak u vrijednosti nekog sekuritiziranog papira znači i do 40-postotni gubitak u vrijednosti CDO-a u kojem je spomenuta vrijednosnica uključena (New York Times U Crotty, 2009). CDO-i koji su dobili rejting trostruko A te složeni od tzv. *super-safe* elemenata izgubili su 32 posto na vrijednosti, dok su oni istog rejtinga složeni od tzv. prizemnih (*mezzanine*) elemenata izgubili 95 posto (Financial Times U Crotty, 2009)

se ogledao u dugoj vezi između dvije stranke koja traje do isteka ugovora, prema svojevrsnoj lančanoj konfiguraciji koja uključuje zamršen odnos aktera, veza i njihovih praksi²² (Roberts i Jones, 2009). Banke su tako s jedne strane pronašle posve novi način financiranja, seleći orijentaciju sa štediša na različite tipove investitora, dok su s druge strane, prodavanjem svojih potraživanja, izdvojili pitanje kreditnog rizika iz okvira matičnog entiteta te ga proširili kroz sistem. Prema tome, „*originate to distribute*“ model je za posljedicu imao značajno uvećanje kompleksnosti i međuzavisnosti, stvarajući pozamašnu mrežu relacija između raznovrsnih elemenata financijskog sustava.

4.3. Politika rizika i duga u bankaraskim praksama

Regulatorni okvir Basela i prakse sekuritizacije predstavljaju osnovne koordinate na kojima se prelamaju pitanja zaduženosti, rizika i kreditne sposobnosti kod suvremenih aktivnosti banaka, te, uz objedinjavanje investicijskog i komercijalnog bankarstva²³, čine centralnu dinamiku globalnog bankarskog sustava u post-Bretton Woods eri. Ono što je posrijedi u tom razdoblju nije posvemašnja deregulacija, planski vođena klasnim interesom za maksimiziranjem profitnih stopa, legitimirana od strane neoliberalnih *think-tankova* i zaokružena u nekakvu ideologiju slobodnog tržišta produciranu od strane elita; upravo suprotno, riječ je o institucionaliziranju modela regulacije koji, putem tehnika standardifikacije, homogenizacije i revizije, kreira i stabilizira način na koji razmišljamo i ophodimo se prema tematici zaduženosti i rizika u poslovanju financijskih entiteta. Dinamiku financijskog sustava (bilo da se radi o

---

²² U ovom kontekstu prigodan je citat prema kojem je „staromodno hipotekarno kreditiranje poput braka: i banka i zajmoprimac imaju motivaciju da stvari idu glatko. Sekuritizacija, barem u ovom tržištu, je bila više *orgijastična*, uključujući mnogo sudionika i više kratkoročnijih odnosa“ (The Economist U Best, 2010)

²³ Riječ je o trendu pri kojem komercijalne banke (tzv. *retail* banke ili *high street* banke) odnosno one koje se bave depozitima i kreditiranjem „realnog“ gospodarstva (onog dijela koji nije prisutan na financijskim tržištima) ulaze u investicijske aktivnosti; ovo uključuje pružanje usluga (*mergers and aquisitions* konzalting primjerice), posredovanje (slično kao i komercijalne banke samo u kontekstu financijskih tržišta) te, što je najvažnije, kupovanje i prodaja imovine koristeći se svojim sredstvima. Prema službenoj verziji, ova dva tipa bankarskog poslovanja u SAD-u su bili formalno razjedinjeni famoznim Glass-Steagall aktom koji je na snazi bio od kriznih 1930-ih (dok u europskim legislativama nikada nisu bili razgraničeni) zbog opasnosti koje se potencijalno događaju ako se banka, koja barata depozitima građana i služi za financiranje malih i srednjih poduzeća, odjednom nađe u problemima zbog gubitaka na financijskim tržištima. Od 1980-ih komercijalne banke sve više ulaze u investicijski posao, stvarajući praktički strukture univezalne banke, a 1999. godine Clintonova administracija poništava Glass-Steagall te tako i formalno zaokružuje brisanje nekadašnje demarkacijske linije u američkom financijskom sustavu (Cristophers, 2011; Erturk i Solari, 2007; Bell i Hindmoor, 2014)

njegovom eksplozivnom razvoju ili dramatičnom krah) zbog toga je krajnje simplificirajuće shvaćati kao determiniranu deregulacijom - nije stvar u navodnom²⁴ micanju okova države od tržišta, što je onda pustilo da financijski sustav krene svojom fundamentalnom, jedino mogućom putanjom; u srži recentnih financijskih praksi su novonastali sistemi artikuliranja, definiranja i omogućavanja organizacije kredita i pridruženog rizika u financijskom sustavu. Globalno (i svako ostalo) vladanje se ne prakticira kao strateška, centralno determinirana i intencionalna aktivnost, provedena kroz tradicionalni okvir političko-legalnih institucija i legislativnog poretka – iz tog razloga, narativi o deregulaciji ne obezglavljaju Kralja (Foucault, 1977) nego ostaju pri modernističkim koncepcijama moći i vladavine. Tako se zanemaruje cijeli dijapazon onoga što se u strujama teorije internacionalnog prava naziva pomakom prema mekom pravu (čiji je Basel projekt oličenje) – odnosno upotrebi standarda, indikatora, *monitoringa*, ocjenjivanja, *benchmarkinga* i sličnog, koji se odmiču od „tvrdih“ i specifičnih pravila kod etabliranja regulatornih strategija (Riles, 2013). Ova regulacija informacijama (Davis i sur., 2011) ili kontrola sa distance (Porter, 2014) ne smjera harmonizirati jurisdikciju nacionalnih država već homogenizirati racionalnost praksi (financijskih) aktera djelujući *ex ante* (Vestergaard, 2008) – konstrukcija singularnog *gazea* ili očišta za sve pripadnike (financijskog) sustava, koje otvara i zatvara spektar svega što se uopće treba znati, predstavlja znatno kompleksniji i totalizirajući mod regulacije od formalno-pravnog poretka. U kontekstu bankarskih praksi, prikazani momenti Basela i sekuritizacije upravo demonstriraju takav tip reprezentacijskih mehanizama koji, kroz tobože tehnički, računovodstveno-revizorski proces, konstruiraju diskurzivni prostor i pripadajuću etičko-političku supstancu bankarskog poslovanja.

Basel uvjeti kapitala i modeli koji čine sekuritizaciju mogućom perpetuiraju centralnu racionalnost prema kojoj se objektivnost rizika kreditiranja može spoznati, kalkulirati, manipulirati te izraziti putem brojčane vrijednosti. Štoviše, putanja od Basela 1 do Basela 2 (odnosno VaR-a) i modela sekuritizacije nastupa kao

---

²⁴ Nije zgorega podsjetiti kako državna regulatorna tijela vezana za financijski sustav ne samo da se nisu smanjila opsegom nakon neoliberalnog zaokreta, već su se i radikalno povećala u svakom smislu – regulatorna tijela u državama sa značajnim financijskim sustavom (a naročito SAD-u) su 1970-ih godina imala jedva desetinu budžeta (u realnim omjerima) i ljudstva kakve imaju danas. Istom logikom, kompleksnost i formalni volumen regulacije su veći no ikada – primjerice, spomenuti Glass-Steagall akt iz 1930-ih je imao 37 stranica, dok današnji, post-krizni Dodd Frank Wall Street Reform and Consumer Protection akt ima 2319 stranica (Bell i Hindmoor, 2014; Caprio 2013). Ako promatramo opseg regulatorne infrastrukture, financijski sustav u SAD-u je bio i ostao praktički najreguliraniji sektor američke ekonomije (Panitch i Gindin, 2014).

hijerarhizacija izračuna rizika koja, polazeći od rudimentarnijih prema sofisticiranijim metodama, stvara osobitu auru nadgradnje i napretka. Basel 1 se javio kao vizija rangiranja rizika u razrede koji čine opasnost od ulaganja u određene vrijednosnice transparentnom i univerzalizirajućom – postotak u otežavanju rizika dolazi kao jasan, jednostavan, stabilan, precizan i usporediv glasnik koji sačinjava sav potreban poredak u razumijevanju praksi kreditiranja (Porter i Hansen, 2012; Lowenheim, 2008). Pri tome, otežane kategorije dovode do kreiranja koncepta opasnosti drugog, trećeg, četvrtog reda (Holzer i Millo; 2005), shvaćajući opasnost kreditiranja ne samo kao objektivni dio stvarnosti, već i kao mehanizam koji je moguće kontrolirati i vrednovati. Baselovo uvođenje svojevrstnog numeričkog poretka istinitosti kreditiranja tako je zamijenilo tradicionalnu regulaciju baziranu na kvalitativnim uvidima - discipliniranje represivnom, diskriminatornom legislativom ustupa mjesto sistemu koji naizgled samo reflektira stvarnost kreditnog rizika na sažet i ne-sugestivan način. Drugim riječima, semiotičko zabranjivanje određenih praksi i ponašanja u *explicite* formi postaje suvišno; dovoljno je jednostavno prezentirani realitet polja mogućih vidova (kreditnog) ponašanja.

VaR i modeli sekuritizacije modificiraju pitanje rizika u bankarskom poslovanju utoliko što više ne shvaćaju rizik kao kontroliranu i vrednovanu varijablu već kao kategoriju koju je u potpunosti moguće *otkriti* prikladnim statističkim metodama. Kreditni rizik se tu javlja kao probabilistička mjera koja posjeduje svoju intrinzičnu, objektivnu normalnost izraženu preko mitskog kontinuuma Gaussove krivulje – normalnost je iskazana kao prosjek ili srednja vrijednost oko koje su moguće određene oscilacije u maniri standardnih devijacija (de Goede, 2001). Koncept „normalnog“ je konstruiran kao ono što je uobičajeno, redovno, regularno, tipično (Hacking, 1990) – normalno je znanstveni prosjek iz čijeg određenja je deducirana norma (Foucault, 2007). Kod kreditnog rizika do „normalnog“ se dolazi provođenjem historijskih podataka i hipotetskih scenarija kroz kompleksnu matematičko-statističku matricu te, na taj način, uz egzaktni postotak pouzdanosti, dobivanjem uvida u to kako se rizik tipično *kreće*. Verificirana normalnost, povrh svega, čini normu ekonomskog poslovanja i pridružene subjektivitete stabilnima. Na ovome mjestu, kreditni rizik nije više isključivo transparentno reflektiran - njime se u potpunosti ovladalo; rizik ne predstavlja samo objekt o kome se zavisi, već postaje projekt sa precizno izmjerenom stabilnošću oko kojega se gradi (poslovna) budućnost (Matković, 2013b). Sekuritizacija i VaR tako

demonstriraju historijski dispozitiv prema kojem se kontigentna, nepredvidljiva i nestabilna (financijska, kreditna) budućnost označava kao izračunljiva, dokučiva, sa pravilnim obrascima kretanja i uvijek spremna na kapitaliziranje špekulacijom.

Ključne implikacije ovih diskurzivnih praksi, inherentna politika opisanih tehnika organizira se oko dviju isprepletenih ravni. S jedne strane, tu je pozicija analitičko-praktičnog izdvajanja iz procesa evaluacije kreditnog rizika koja konstruira kreditni rizik i opasnost ne samo kao nešto objektivno, izvanjsko te nadasve realno, već i kao normalno distribuirano, predvidljivo i evaluirano. Međutim, rizik ne postoji izvan diskurzivne konstrukcije istog tj. „rizik je način ili set različitih načina kojima se daje poredak stvarnosti, predočavajući je kroz mjerljivu formu. To je način reprezentiranja događaja u određenom obliku kako bi se njima moglo vladati na partikularan način“ (Dean, 1999: 177). Navodna normalnost rizika je, u stvari, normativnost koncepta rizika – pod agendom traženja i otkrivanja rizika kakav objektivno jest zapravo se reafirmira slika rizika kakav bi trebao biti (de Goede, 2001). Modeli performiraju imaginarij kreditnih aktivnosti kao transcendentnog ekvilibrijuma u kojem je rizik uvijek siguran, konstantan, proračunat i kao takav pogodan za kapitaliziranje. Iz tog razloga, recentni slom financijskih tržišta je pokazao svu tragediju financijske špekulacije bazirane na ovakvim modelima izračuna rizika – probabilistički distribucijski kontinuum niti teorijski niti praktično nema ideju neočekivanih događaja ili, drugačije rečeno, za slučajeve mnogostruko udaljene od prosjeka šanse su više nego beznačajne. Upravo su masovni *defaulti* kućanstava i rapidan nestanak likvidnosti pokazali koliko je kategorija „neočekivanog“²⁵ u stvari lako moguć, kontigentan spoj različitih procesa koji u konačnici ima rijetko destruktivne posljedice. Objektivnost kreditnog rizika je tako doživjela svoj epistemološki debakl onda kada je postalo jasno²⁶ kako modeliranje stvarnosti zatvara inherentnu nestabilnost svijeta u partikularnu i fragilnu konstrukciju.

S druge strane, razvidno je naturaliziranje i depolitiziranje idiosinkratskih praksi

---

²⁵ Spominju se situacije kada su modeli u jeku izbijanja krize pokazivali pretpostavke vrijednosti 25 standardnih varijacija udaljene od prosjeka, i to nekoliko dana za redom. Unutar modela, statističke šanse da se tako nešto dogodi se računaju u tisućama trilijuna godina (Crotty, 2009)

²⁶ Treba reći da je kod početaka primjene VaR-a postojao marginaliziran, ali glasan otpor financijskih profesionalaca prema ovoj metodi, što se najbolje očitava u riječima jednog bivšeg brokera prema kojem „VaR predstavlja šarlatanstvo jer pokušava procijeniti nešto što je znanstveno nemoguće procijeniti... ova metoda nas je natjerala da zamjenimo 2500 godina tržišnog iskustva sa matricom kovarijanci koja je još u svojim povojima“ (citirano u de Goede, 2004)

zaduživanja kod banaka odnosno dobrog dijela ukupnog financijskog sustava. Ionako diskurzivno određenje banaka kao inherentno, fundamentalno, *prirodno* više zaduženih od ostalih aktera koji ulaze u dužnički odnos (Arestis i Singh, 2010; Goodchild, 2013), u recentnom razdoblju doživljava svoj vrhunac, kako u volumenu dugova tako i u reprezentacijskom okviru zaduživanja. Koncept duga (popr)ima jedno značenje i kriterije vrednovanja u kontekstu tzv. *too big to fail* financijskih institucija (prije svega se misli na univerzalne banke i najveća osiguravajuća društva), a radikalno drugačije kod marginaliziranih dijelova financija (primjerice, *community* banke) odnosno izvan financijskog polja, u matrici privatni (*realni*) sektor – država – kućanstvo kroz koju se dužnički odnosi dominantno percipiraju. Klasifikacija, kalkulacija i validacija rizika kroz opisane metode i posljedični gigantski *leverage* omjeri²⁷, konstruiraju zaduženost ne samo kao fundamentalno razlikovno obilježje financijskog sustava u odnosu na ostale društvene sektore, već i kao inherentno pozitivnu, učinkovitu, svrhovitu i potrebnu kategoriju. Sušta suprotnost ovakvom poimanju zaduženja je standardni recesijski trop „života iznad vlastitih mogućnosti“ ili „trošenja tuđih sredstava“ oblikovan oko državnih proračuna i budžeta pojedinaca nakon 2008. godine. Dug je tako drugačije prakticiran i legitimiran u različitim kontekstima – solventnost, likvidnost, kreditna sposobnost i slični označitelji nisu stabilne, autonomne i koherentne kategorije već su mjesta partikularne reprezentacije te samim time ključni oblici politike duga i zaduženosti. Imajući to u vidu, *too big to fail* koncepcija ne egzistira bez svog negativiteta tzv. *too small to bail*, odnosno aktera čija zaduženost ne vrijedi biti sanirana ili ukinuta (Roberts, 2009), što prikladno demonstrira razmjer raspodjele moći bazirane na diskurzivnim relacijama i određenjima kod problematike duga.

---

²⁷ Misli se na ukupni, ne-manipulirani odnos kapitala i obveza. Kod striktno komercijalnih banaka taj omjer je tipično znao biti 10 prema 1 (što znači da za 1 dolar vlastitog kapitala institucija ima 10 dolara posuđenih sredstava), da bi se većim ulaženjem u investicijske aktivnosti taj omjer popeo na 30 ili 40 prema 1 (usporedbe radi prosječan *hedge fond* ima omjer 300 na 1). Ovo znači da bi promjena u vrijednosti imovine od samo 2 do 3 dolara u potpunosti izbrisala firmu, što se praktički i dogodilo nakon presušivanja likvidnosti na tržištima (Kolozova, 2015; Dymski, 2010; Underhill, 2014).

5. ZAKLJUČAK

Dispozitiv kreditnih procedura kod banaka pokazuje kako se regulacija financija odvija mimo formalnog poretka, kako racionalnost interesa ne prethodi nego se stvara kroz semio-tehnološko *uokviravanje* stvarnosti, kako moć financijskog sustava nije u njegovoj predatorskoj, suverenoj agenciji već u reprezentacijskim mehanizmima koji naturaliziraju određene prakse visokog financijskog svijeta. Shvaćanje financija ili kao da posjeduju neku vlastitu unutarnju logiku ili pak kao da su samo ultimativni izraz istog strukturalnog, piramidalnog režima akumulacije, ostaje slijepo na sve one procese u kojima relacije heterogenih procesa i institucija stavljaju značenjski poredak financijskog sustava na jedan, partikularan i hegemonijski nazivnik. Politizirati financijski sustava zato ne znači otkrivati strukturalne interese iza djelovanja i ideja niti zauzeti klasičan post-krizni gard jeftinog moraliziranja o troškovima financijskog sloma koje plaća nevina javnost – potrebno je pružiti genealogiju normaliziranih financijskih praksi koja pruža uvid u kompleksnu i difuznu mikro-fiziku moći. Negirajući da iza dinamike financija stoji centralan akter, takav pristup istovremeno otkriva i grubu činjenicu prema kojem je taj naizgled udaljeni, homogeni, integrirani i ekskluzivni skup aktivnosti, u stvari, omogućen i performiran kroz djelovanje svih nas odnosno svakog dijela te mitske šire javnosti – drugi riječima, kako ne postoji akter na kojeg se može svaliti krivica za recentnu putanju financijskog sustava, tako ne postoji niti onaj koji može polagati pravo na nevinost po tom pitanju.

Opisani primjer bankarskih praksi samo je jedan u moru slučajeva gdje se vidi koliko je polje koje smatramo autonomnim, materijalno determiniranim i sa pravocrtnom, transhistorijskom dinamikom, u stvari, produkt diskurzivnih praksi odnosno kontigentnog, historijskog, decentriranog sustava regulacije. Ekonomija se ne organizira prema desetljećima ili stoljećima starim generalnim teorijama poslovnog ciklusa (bio to Marx, Keynes, Minsky ili netko četvrti) niti je ekonomska dinamika kauzalna reakcija na legislativne, materijalne ili racionalno-interesne podražaje iza kojih stoji utemeljujući subjekt. Ovaj rad je nastojao otići onkraj takvog *zdravorazumskog* razumijevanja ekonomije, prihvaćajući poststrukturalnu poziciju i pokazujući neplauzibilnost banalne pretpostavke o postojanju ekonomske esencije. Ekonomija (kao niti jedan drugi označitelj) nije objektivan sistem, polje, praksa, akter ili model, već se uvijek javlja kao diskurzivna artikulacija, kao (vječno neuspjeli) pokušaj

totaliteta koji se gradi na isključivanju. Ona nema svoj pravac kretanja, istinu i datost koje možemo spoznati, pa potencijalno i mijenjati – jedino što se mijenja su historijski sistemi produkcije racionalnosti i subjekata. Upravo su te diskurzivne prakse ključni momenti na koje kritičko oko treba obratiti pozornost, želi li razumjeti kako se moć u ekonomiji generira i provodi. Prepoznajući to, poststrukturalna intervencija se javlja kao ultimativni oblik kritičkog pozicioniranja, kako prema pitanju ekonomije tako i općenito – zbog toga su pomalo zajedljive konstatacije o tzv. postmodernoj Ljevici koja prihvaća kapitalizam kao jedinu igru u gradu (Žižek, 2007) potpuno depasirane. Upravo suprotno, negirajući ontološki status kategorijama kao što su kapitalizam ili ekonomija, poststrukturalna kritika otvara prostor za doista radikalnu politiku koja neće zapinjati u ograničenjima progresivističko-normativno-teleoloških koncepcija promjene već će, kroz odbijanje stabilizacije svih vrsta značenja, prihvatiti univerzalnu ideju promjene kao jedini etički program koji treba slijediti.

6. LITERATURA

- Acharya, V. V. & Richardson, M. (2009). Causes of the financial crisis. *Critical Review*, 21 (2-3): 195-210
- Aitken, R. (2006) Performativity, Popular Finance and Security in the Global Political Economy. U de Goede (ur.) *International political economy and poststructural politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Amoore, L. (2006) 'There is No Great Refusal': The Ambivalent Politics of Resistance. U de Goede (ur.) *International political economy and poststructural politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Arestis, P., & Singh, A. (2010) Financial globalisation and crisis, institutional transformation and equity. *Cambridge Journal of Economics*, 34 (2): 225-238.
- Ashley, R. K. (1996) The Achievements of Post-Structuralism. U Smith, S., Booth, K. and Zalewski, M. (ur.) *International Theory: Positivism & Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Austin, J. L. (1962) *How To Do Things with Words*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Baker, A. (2010) 'Restraining regulatory capture? Anglo-America, crisis politics, and trajectories of change in global financial governance', *International Affairs*, 86 (3): 647-663
- Baker, A.; Hudson, D. i Woodward, R. (2005) Introduction. Financial Globalization and Multilevel Governance. U Baker, A.; Hudson, D. & Woodward, R. (ur.) *Governing Financial Globalization: International political economy and multi-level governance*, London: Routledge
- Barnett, C. (2005). The consolations of 'neoliberalism'. *Geoforum*, 36: 7-12.
- Barron, C. (2003) A Strong Distinction between Humans and Non-humans Is No Longer Required for Research Purposes: A Debate between Bruno Latour and Steve Fuller. *History of the Human Sciences* 16:77-99.
- Bay, T. I Schinckus, C. (2012) Critical Finance Studies: An Interdisciplinary Manifesto. *Journal of Interdisciplinary Economics*, 24 (1): 1-6
- BC - Basel Committee on Banking Supervision (2006) *Results of the fifth quantitative impact study (QIS 5)*, URL <https://www.bis.org/bcbs/qis/qis5results.pdf> (21.6.2015.)
- Bell, S., & Hindmoor, A. (2014). The ideational shaping of state power and capacity: Winning battles but losing the war over bank reform in the US and UK. *Government and Opposition*, 49 (3): 342-368.
- Beunza, D., & Stark, D. (2012) From dissonance to resonance: cognitive interdependence in quantitative finance. *Economy and Society*, 41(3): 383-417
- BIS - Bank for International Settlements (2014) *The history of Basel Committee*. URL <http://www.bis.org/bcbs/history.htm> (21.6.2015.)

- Brown, W. (2003). Neo-liberalism and the end of liberal democracy. *Theory & Event*, 7(1)
- Bruff, I. & Ebenau, M. (2014) Critical political economy and the critique of comparative capitalisms scholarship on capitalist diversity. *Capital & Class*, 38(1): 3-15
- Bryan, D. i Rafferty, M. (2009) Homemade financial crisis. *Ephemera*, 9 (4): 357-362
- Butler, J. (2010). Performative agency. *Journal of Cultural Economy*, 3 (2): 147-161.
- Butler, J. (2004) *Precarious Life: The Power of Mourning and Violence*. London: Verso.
- Butler, J. (1997) *Excitable speech: A politics of the performative*. New York: Routledge.
- Cahill, D. (2013) Ideas-Centred Explanations of the Rise of Neoliberalism: A Critique. *Australian Journal of Political Science*, 48 (1): 71-84
- Callon, M. (2007) What Does It Mean To Say That Economics Is Performative?. U MacKenzie, D.; Muniesa, F i Siu, L. (ur.) *Do Economists Make Markets?: On the Performativity of Economics*. Princeton: Princeton University Press
- Callon, M. (1998) Introduction: the embeddedness of economic markets in economics. U Callon, M. (ur.) *The Laws of the Markets*. London: Blackwell Publishers.
- Callon, M. (1986) Some Elements of a Sociology of Translation—Domestication of the Scallops and the Fishermen of St-Brieuc Bay. U J. Law (ur.) *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* London: Routledge
- Campbell, D. (1998) *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Caprio, G. (2013) Financial Regulation After the Crisis: How Did We Get Here, and How Do We Get Out?. *LSE FINANCIAL MARKETS GROUP SPECIAL PAPER SERIES*, 226
- Carter, D.B. (2008) *Crossing the Wires: The Interface between Law and Accounting and the Discourse Theory Potential of Telecommunications Regulation* (Doktorski rad) Victoria University of Wellington
- Castree, N. (2006). From neoliberalism to neoliberalisation: Consolations, confusions, and necessary illusions. *Environment and Planning A*, 38: 1–6.
- Christophers, B. (2011) Making finance productive. *Economy and Society*, 40 (1): 112-140
- Cox, R.W. (2002) *Political economy of a plural world: Critical reflections on power, morals and civilization*. New York: Routledge.

- Cox, R. W. (1987) *Production, power, and world order: Social forces in the making of history* New York: Columbia University Press
- Crotty, J. (2009) Structural causes of the global financial crisis: a critical assessment of the 'new financial architecture'. *Cambridge Journal of Economics*, 33 (4): 563-580
- Crotty, M. J. (1998) *The Foundations of Social Research: Meaning and Perspective in the Research Process* New York: Sage Publications
- Davies, M. (1999) *International Political Economy and Mass Communication in Chile*. New York: St. Martin's Press.
- Davis, K. E.; Kingsbury B. i Merry, S. E. (2011) "Indicators as a Technology of Global Governance," *IILJ Working Paper*, 2
- Dean, M. (1999). *Governmentality: Power and rule in modern society*. London: Sage.
- Dean, M. (2012) Rethinking neoliberalism. *Journal of Sociology*, URL <http://jos.sagepub.com/content/early/2012/04/19/1440783312442256> (21.6. 2015.)
- de Goede, M. (2006) Introduction: International Political Economy and the Promises of Poststructuralism. U de Goede (ur.) *International political economy and poststructural politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- de Goede, M. (2005) Resocialising and repoliticising financial markets: contours of social studies of finance. *Economic sociology: European electronic newsletter*, 6 (3): 19-28
- de Goede, M. (2004) Repoliticizing financial risk. *Economy and Society*, 33 (2): 197-217
- de Goede, M (2003). Beyond economism in international political economy. *Review of International Studies*, 29 (1): 79-97
- de Goede, M. (2001). Discourses of scientific finance and the failure of long-term capital management. *New Political Economy*, 6 (2): 149-170
- Derrida, J. (1978). *Writing and difference*. Chicago: University of Chicago Press.
- Diaz-Bone, R. (2013) Discourse Conventions in the Construction of Wine Qualities in the Wine Market. *Economic sociology: European electronic newsletter*, 14 (2): 46-54
- Dymski, G.A. (2010) Why the subprime crisis is different: a Minskyian approach. *Cambridge Journal of Economics*, 34: 239-255
- Erturk, I., & Solari, S. (2007). Banks as continuous reinvention. *New political economy*, 12 (3): 369-388

- Financial Times* (2009) Half of all CDOs of ABS failed, 10 February
- Foucault, M. (2008) *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Foucault, M. (2007) *Security, Territory, Population*. Basingstoke: Palgrave
- Foucault, M (1996) *Foucault Live: Interviews, 1961-1984*. New York: Semiotext(e).
- Foucault, M. (1982a) Afterword: The Subject and Power. U Dreyfus, H. L. And Rabinow, P., *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press
- Foucault, M. (1982b) *The Archaeology of Knowledge*. New York: Vintage
- Foucault, M. (1977) *Discipline and punish : the birth of the prison*. New York: Pantheon Books
- Fournier, V. & Grey, C. (2000) At the Critical Moment: Conditions and Prospects for Critical Management Studies. *Human Relations*, 53 (1): 7–32
- Frankel, B. (1997). Confronting neoliberal regimes: the post-marxist embrace of populism and realpolitik. *New Left Review* 226: 57-92.
- Garcia-Parpet, M.F. (2007) The Social Construction of a Perfect Market: The Strawberry Auction at Fontaines-en-Sologne. U MacKenzie, D.; Muniesa, F i Siu, L. (ur.) *Do Economists Make Markets?: On the Performativity of Economics*. Princeton: Princeton University Press
- Germain, R. D. (2007). ‘Critical’Political Economy, Historical Materialism and Adam Morton. *Politics*, 27 (2): 127-131
- Gibson-Graham, J. K. (2000). Poststructural interventions. U Sheppard, B i Barnes, T. J. (ur.) *A companion to economic geography*, Oxford: Blackwell Publishing
- Gill, S. (1995) Globalisation, market civilisation, and disciplinary neoliberalism. *Millennium-Journal of International Studies*, 24 (3): 399-423
- Glyn Daly (2004) Radical(ly) political economy: Luhmann, postmarxism and globalization. *Review of International Political Economy*, 11 (1): 1-32
- Goodchild, P. (2012) What is Wrong with the Global Financial System?. *Journal of Interdisciplinary Economics*, 24 (1): 7-28
- Griffin, P. (2013) Deconstruction as ‘anti- method’. U Shepherd, L. J. *Critical Approaches to Security*. New York: Routledge.
- Hacking, I. (1990) *The Taming of Chance*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hardt, M. & Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge MA: Harvard University Press

- Hardt, M. & Negri, A. (2001) *Empire*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Harvey, D. (2005) *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Henwood, D. (2012) The problem with (Strike) Debt, *Jacobin* URL <https://www.jacobinmag.com/2012/11/the-problem-with-strike-debt/> (21.6.2015.)
- Hertz, E. i Leins, S. (2012) The “Real Economy” and its Pariahs: Questioning Moral Dichotomies in Contemporary Capitalism. *Cultural Anthropology Online* <http://culanth.org/fieldsights/333-finance> (21.6. 2015)
- Holm, P. (2007) Which Way Is Up on Callon?. U MacKenzie, D.; Muniesa, F i Siu, L. (ur.) *Do Economists Make Markets?: On the Performativity of Economics*. Princeton: Princeton University Press
- Holzer, B., & Millo, Y. (2005) From risks to second-order dangers in financial markets: Unintended consequences of risk management systems. *New Political Economy*, 10(2): 223-245
- Howarth, D., & Quaglia, L. (2013) Banking on stability: the political economy of new capital requirements in the European Union. *Journal of European Integration*, 35(3), 333-346
- Jabko, N. (2009) Why IPE is underdeveloped in continental Europe: a case study of France. U Mark Blyth (ur.) *Routledge Handbook of International Political Economy (IPE)*. London: Routledge
- Jablecki, J. I Machaj, M. (2009) The Regulated Meltdown of 2008, *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 21 (2-3): 301-328
- Jessop, B. (2013a) Putting neoliberalism in its time and place: a response to the debate. *Social Anthropology*, 21 (1): 65-74
- Jessop, B. (2013b). Recovered imaginaries, imagined recoveries: a cultural political economy of crisis construals and crisis management in the North Atlantic financial crisis. U Benner, M. (ur.) *Before and Beyond the Global Economic Crisis: Economics, Politics and Settlement*, Cheltenham: Edward Elgar
- Jessop, B. (2013c) Crisis construals and recovery: the North Atlantic financial crisis. U Jessop, B. I Sum, N.L. *Towards A Cultural Political Economy: Putting Culture in its Place in Political Economy*. Cheltenham: Edward Elgar
- Jessop, B. I Sum, N.L. (2006) *Towards a Cultural International Political Economy: Poststructuralism and the Italian School*. U de Goede (ur.) *International political economy and poststructural politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Kapstein, E. (1989) Resolving the Regulator's Dilemma: International Coordination of Banking Regulations. *International Organisation*, 43 (2): 323–47.
- Katzenstein, P. J.; Keohane, R. O. & Krasner, S. D. (1998). International Organization and the Study of World Politics. *International Organization*, 52 (4): 645-685.
- Knights, David (1989) Risk, Financial Self-discipline and Commodity Relations: an Analysis of the Growth of Life Assurance in Contemporary Capitalism. *Advances in Public Interest Accounting* 2:47–69.
- Knorr Cetina, K. (2005) How are Global Markets Global? The Architecture of a Flow World. U Knorr Cetina, K. I Preda, A. (ur.) *The Sociology of Financial Markets*, Oxford: Oxford University Press
- Kolozova, K. (2015) Metaphysics of Finance Economy of its Radicalization as The Method of Revoking Real Economy. *Identities*, 11: 19-32
- Kraus, W. (2011) The Financial Crisis: A Crisis, Too, For Law And Economics?, *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 23 (1-2): 147-168
- Laclau, E. (2007) Struktura, Historija i Političko. U Butler, J.; Laclau, E. I Žižek, S. *Kontingencija, Hegemonija, Univerzalnost*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
- Laclau, E. & Mouffe, C. (2001). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. London: Verso
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1987). Post-Marxism without apologies. *New left review*, 166(11-12): 79-106.
- Laffey, M. (2000) Locating Identity: Performativity, Foreign Policy and State Action. *Review of International Studies*, 26, (3): 429-444
- Langley, P. (2008) *The Everyday Life of Global Finance: Saving and Borrowing in Anglo- America*, Oxford University Press.
- Langley, P. (2007) Uncertain Subjects of Anglo-American Financialization, *Cultural Critique*, 65: 67-91.
- Langley, P. (2005) The everyday life of global finance: A neglected “level” of governance. U Baker, A.; Hudson, D. & Woodward, R. (ur.) *Governing Financial Globalization: IPE and Multi-Level Governance*, London: Routledge
- Langley, P. & Leyshon, A. (2012). Introduction: Financial subjects: culture and materiality. *Journal of Cultural Economy*, 5 (4): 369-373
- Larner, W. (2006) Neoliberalism: Policy, Ideology, Governmentality. U de Goede (ur.) *International political economy and poststructural politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Latour, B. (2005) *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press
- Latour, B. (2004) *Politics of Nature: How to Bring the Sciences Into Democracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B. (1992) One more turn after the social turn..., U E. McMullin (ur.), *The Social Dimension of Science* Notre Dame: Indiana University of Notre Dame Press
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge MA: Harvard university press.
- Law, J. (2008). On sociology and STS. *The sociological review*, 56 (4): 623-649.
- Law, J. (1999). After ANT: complexity, naming and topology. *The Sociological Review*, 47(1): 1-14.
- Lemke, T. (2002) Foucault, governmentality, and critique. *Rethinking marxism*, 14 (3): 49-64.
- Leyshon, A., & Thrift, N. (2007) The capitalization of almost everything: the future of finance and capitalism. *Theory, Culture & Society*, 24 (7-8): 97-115.
- Löwenheim, O. (2008) Examining the State: a Foucauldian perspective on international 'governance indicators'. *Third World Quarterly*, 29 (2): 255-274.
- Mackenzie, D. (2006) *An Engine, Not a Camera: How Financial Models Shape Markets*. Cambridge MA: MIT Press
- MacKenzie, D., & Pablo Pardo-Guerra, J. (2014) Insurgent capitalism: Island, bricolage and the re-making of finance. *Economy and Society*, 43(2): 153-182.
- Major, A. (2012) Neoliberalism and the new international financial architecture. *Review of International Political Economy*, 19 (4): 536-561
- Marx, K i Engels, F (1998) *The German Ideology*. Amherst: Prometheus Books
- Matković, A. (2013a) Crvena genealogija ili beg od tržišta?. *Stvar*, 5: 173-181
- Matković, A. (2013b) Siva ekonomija duga. *Čemu*, 11 (22): 33-45
- Mirowski, P. i Nik-khah, E. (2007) Markets Made Flesh: Performativity, and a Problem in Science Studies, Augmented with Consideration of the FCC Auctions. U MacKenzie, D.; Muniesa, F i Siu, L. (ur.) *Do Economists Make Markets?: On the Performativity of Economics*. Princeton: Princeton University Press
- Nesvetailova, A. (2014) Innovations, Fragility and Complexity: Understanding the Power of Finance. *Government and Opposition*, 49 (3): 542-568

- Nesvetailova, A., & Palan, R. (2010) The end of liberal finance? The changing paradigm of global financial governance. *Millennium-Journal of International Studies*, 38 (3): 797-825.
- New York Times* (2007) How reverse leverage in structured financial instruments works, 29 July
- Nocera, J. (2009) Risk Mismanagement. *The New Yorker* URL <http://www.nytimes.com/2009/01/04/magazine/04risk-t.html?pagewanted=all&r=0> (21.6.2015.)
- Oksala, J. (2013) Neoliberalism and Biopolitical Governmentality U Nilsson, J. & Wallenstein, S.O. (ur.) *Foucault, Biopolitics, and Governmentality* Stockholm: Södertörn
- Ozgercin, K. (2012) Seeing like the BIS on Capital Rules: Institutionalising Self-regulation in Global Finance. *New Political Economy*, 17(1): 97-116
- Panitch, L., & Gindin, S. (2014). Political Economy and Political Power: The American State and Finance in the Neoliberal Era. *Government and Opposition*, 49 (3): 369-399
- Peters, M. A. (2001). *Poststructuralism, Marxism, and neoliberalism: Between theory and politics*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Peterson, V. S. (2006) Getting Real: The Necessity of Critical Poststructuralism in Global Political Economy. U de Goede (ur.) *International political economy and poststructural politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Porter, T. (2014) *Transnational Financial Regulation after the Crisis*. New York: Routledge
- Porter, T. (2003) Technical collaboration and political conflict in the emerging regime for international financial regulation. *Review of International Political Economy*, 10 (3): 520-551
- Porter, T. I Hansen, H.K. (2012) What Do Numbers Do in Transnational Governance?. *International Political Sociology*, 6 (4): 409–426
- Poon, M. (2012) Why does finance need an anthropology?. *Cultural Anthropology Online* <http://culanth.org/fieldsights/333-finance> (21.6. 2015)
- Prozorov, S. (2007) *Foucault, Freedom and Sovereignty*. Farnham: Ashgate Pub
- Reitz, T. (2003). Die Sorge um sich und niemand anderen. *Das Argument* 45(249): 82–97.
- Riles, A. (2013) Is New Governance the Ideal Architecture for Global Financial Regulation?. *Cornell Legal Studies Research Paper*, 14-03

- Roberts, J. (2009) Faith in Numbers. *Ephemera*, 9 (4): 335-343
- Roberts, J. I Jones, J. (2009) Accounting for self interest in the credit crisis. *Accounting, Organizations and Society*, 34 (6): 856-867
- Rose, N., & Miller, P. (1992). Political Power Beyond the State: Problematics of Government. *British Journal of Sociology*, 43 (2): 172-205.
- Ruggie, J. G. (1998). What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivist challenge. *International organization*, 52 (4): 855-885.
- Sabarwal, T. (2006) Common Structures Of Asset-Backed Securities And Their Risks. *Corporate Ownership & Control*, 4 (1): 258-265
- Sarasin, P. (2005). *Foucault zur Einführung*. Hamburg: Junius.
- Springer, S. (2012) Neoliberalism as discourse: between Foucauldian political economy and Marxian poststructuralism. *Critical Discourse Studies*, 9 (2): 133-147
- Stäheli, U. (2011). Decentering the economy: Governmentality studies and beyond. U Brockling, U.; Krasmann, S. i Stäheli, U. (ur.) *Governmentality: Current issues and future challenges*, New York: Routledge
- Strange, S. (1986) *Casino Capitalism*. Oxford: Blackwell
- Sum, N.L. (2011) From 'Integral State' to 'Integral World Economic Order': Towards a Neo-Gramscian Cultural International Political Economy. *Institute for Advanced Studies in Social and Management Sciences University of Lancaster: Cultural Political Economy Working Paper Series*, 7
- The Economist* (2008) Ruptured Credit, 17 May.
- Underhill, G.R. (2014) The Emerging Post-Crisis Financial Architecture: The Path-Dependency of Ideational Adverse Selection. *British Journal of Politics and International Relations*
- Underhill, G. R. & Zhang, X. (2008). Setting the rules: private power, political underpinnings, and legitimacy in global monetary and financial governance. *International Affairs*, 84(3), 535-554.
- Vestergaard, J. (2008) 'Crisis? What Crisis?' Anatomy of the Regulatory Failure in Finance. *DIIS Working Paper*, 25
- Vestergaard, J. I Hojland, M. (2011) The New Standard in Banking Regulation: From Basel II to Basel III. U Ponte, S.; Gibbon, P. I Vestergaard, J. (ur.) *Governing through Standards: Origins, Drivers and Limits*. London: Palgrave
- Walters, W. (1999) *Decentring the economy*. *Economy and Society*, 28 (2): 312-323
- Whittle, A. & Spicer, A. (2008). Is actor network theory critique?. *Organization studies*, 29 (4): 611-629

- Willke, H. (2011) Systemic Risk in Global Finance. *Technikfolgenabschätzung – Theorie und Praxis* 20 (3): 33-40
- Wood, D. (2005) *Governing Global Banking*. Aldershot: Ashgate
- Young, R. (1981) *Untying the text: a post-structural anthology*. Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Zamora, D. (2014) Can We Criticize Foucault?. *Jacobin* URL: <https://www.jacobinmag.com/2014/12/foucault-interview/> (21. 6. 2015)
- Žižek, S. (2007) Klasna borba ili postmodernizam? Da, molim!. U Butler, J.; Laclau, E. I Žižek, S. *Kontingencija, Hegemonija, Univerzalnost*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk

7. SAŽETAK

Rad smjera pokazati značaj i relevantnost poststrukturalnog pogleda na ekonomiju, kako trasiranjem sada već općih konceptualnih mjesta ovog pristupa tako i prakticiranjem ove teorijske pozicije u konkretnoj analizi zaduženosti financijskog sustava. Kratkotrajna i lokalizirana, ali značajna tradicija poststrukturalnog problematiziranja kategorije ekonomije ovdje se prezenitra preko tri ključne discipline - *governmentality studies*, ekonomske sociologije i međunarodne političke ekonomije. Nakon opisa dometa i ograničenja ovih disciplina, ulazimo u drugi dio rada gdje analiziramo aparaturu standardifikacije i validacije kreditnog rizika kod banaka, točnije Basel kapitalne uvjete i prakse sekuritizacije. Pružanjem genealogije ovih tehnika, interpretiramo domenu financija kao diskurzivni prostor (re)artikuliran preko skupa normaliziranih mehanizama i praksi koje zajednički tvore racionalnost vladanja. Na taj način, ukazujemo na važnost performativnih, simboličkih, relacijskih, decentriranih i kontigentnih momenata u kritičkom poimanju (financijske) ekonomije odnosno pokazujemo kako kritika ekonomije ne mora nužno biti organizirana i provedena kroz matricu Kapital – klasa – ideologija.

Ključne riječi: poststrukturalizam, dug, globalni financijski sustav, Basel standardi kapitala, sekuritizacija

This paper aims to demonstrate the significance and relevance of poststructural gaze towards the economy by both tracing the conceptual commonplaces of this approach as well as practicing this theoretical position in the concrete analysis of the indebtedness of financial system. Brief and localized, but nonetheless significant tradition of poststructural problematizing of category of economy is here presented through three key disciplines: governmentality studies, economic sociology and international political economy. After portraiting the contributions and limitations of these disciplines, the second part of the paper analyzes the apparatus of standardification and validification of credit risk within banks, namely the Basel Capital Accord and practices of securitisation. By offering a genealogy of these techniques, we interpret finance as a discursive space (re)articulated through aggregate of normalized mechanisms and practices which collectively form a rationality of governance. In this way, we point out the importance of performative, symbolic, relational, decentered and contingent moments in the critical conception of (financial) economy as well as show that the critique of economy does not necessarily have to be organized and conducted through the Capital - class - ideology matrix.

Key words: poststructuralism, debt, global financial system, Basel Capital Accord, securitisation